

Marjeta Šašel Kos (Ljubljana):

Cadmus és Harmonia Illíriában⁴⁰⁴

Kivonat

Valamennyi ismert legenda közül, melyek a Balkán északnyugati részéhez kapcsolódnak, a néphagyományban az egyik legmélyebben gyökerező a thébai héroszpár, Cadmus és Harmonia legendája. A gyermekeiket érő különböző csapások után, idős korukban vándoroltak a boiótiai Thébából az encheleus néphez, melynek uralkodói lettek. A szerző összegyűjt minden elérhető forrást, mely fényt vet a legenda utóbbi részére. Nézete szerint Cadmus, Bato és a kadmosziak legendáit, akik megjelennek az encheleusok között, elsősorban úgy lehet tekinteni, mint a kisebb-nagyobb népcsoportok erőteljes civilizáló impulzusait, akik különböző okokból északra vándoroltak, ahol hozzájárultak a dél-dalmát térség és a makedón határ mentén fekvő területek gyorsabb urbanizációjához (Harpya, Lychnidus, Buthoé, Rhizon és a titokzatos Cylices városok alapítása), és társadalmi fejlődéséhez (a Kadmeus-dinasztia alapítása).

I.

A Cadmus-legenda nem az egyetlen, amely jelzi a kapcsolatokat a görög világ és az Északnyugat-Balkán között. Hasonló kapcsolatokat tükröznek a hüperboreuszokról, a mítikus északi fajról szóló legendák, akiknél egy ideig Apolló lakott, mielőtt kultusza megjelent Delphiben, s ahol azután minden tizenkilencedik évben egy bizonyos időt töltött, a tavaszi napéjegyenlőségtől a Plejádok felkeléséig. A hüperboreuszok minden évben drága ajándékokat küldtek követikkel az istenség déloszi szentélyébe, és útjuk nagy részét az Északnyugat-Balkánon keresztül tették meg. Az argonauták hazatéréséről szóló későbbi legenda, melyet Apollonius Rhodius öntött irodalmi formába, megjegyzi, hogy az argonauták a Fekete-tengertől a Duna és mellékfolyói mentén tértek vissza, az Adria érintésével.¹ Diomédészt, a görög héroszt, aki a legenda szerint valahol Dél-Itáliában vagy Dél-Dalmáciában halhatott meg, az Adriai-tenger mindkét partján tisztelték, és a Timavus torkolatánál is.² Anténor, Trója eleste után az Adriához ment, és alapított egy királyságot, valószínűleg Venetóban vagy Corcyra Nigrán³ (Korčula-szigetén). Fennmaradt egy legenda a titokzatos, illír eredetű Jóniuszról, a Jón-tenger (az Adria) névadójáról, Issza uralkodójáról, vagy egy másik, korábbi változat szerint, Dyrhachius fiáról, aki fiatalon esett el Héraklész kezétől.⁴ Mindezeket a legendákat, melyek fennmaradtak a görög és latin szerzőknél, bizonyos fókig megerősíthetik az ősi feliratos emlékek, a numizmatikai, és más, régészeti adatok, a nyelvészettudomány segítségével, főként a helynévi anyag, és megvilágíthatók általuk a legkorábbi kereskedelmi kapcsolatok, és a kisebb-nagyobb törzsi csoportok ősi vándorlásai, melyek a bronzkorban, sőt már azelőtt elkezdődhettek.

Ezek a kapcsolatok olykor rendkívül kiterjedtek voltak és nagyon távoli területeket kapcsoltak össze, főként Kisázsia, a Balkánt és az Apennin-félszigetet. Hérodotosz például beszél az etruszkok lüd eredetéről (I. 94), ellentétben halikarnasszoszi Dionüszossal, aki megjegyzte: „Azoknak van igazuk, akik megerősítik, hogy az etruszk nép nem máshonnan érkezett, hanem a távoli múltban már itt volt” (ti. az Itáliai-félszigeten). (I. 30,2.).⁵ Homérosz szerint a venétek a trójaiak paphlagoniai szövetségesei voltak (II. II. 851-855; vö. V. 576-579; XIII. 643.), és évekkel ezelőtt Luigi Polacco írt egy érdekes tanulmányt, melyben felhozott egy lehetséges érvet az adriai venétek és Paphlagonia közötti kapcsolatra.⁶ C. Julius Solinus (AD 3.

⁴⁰⁴ Fordította: Z. Tóth Csaba.

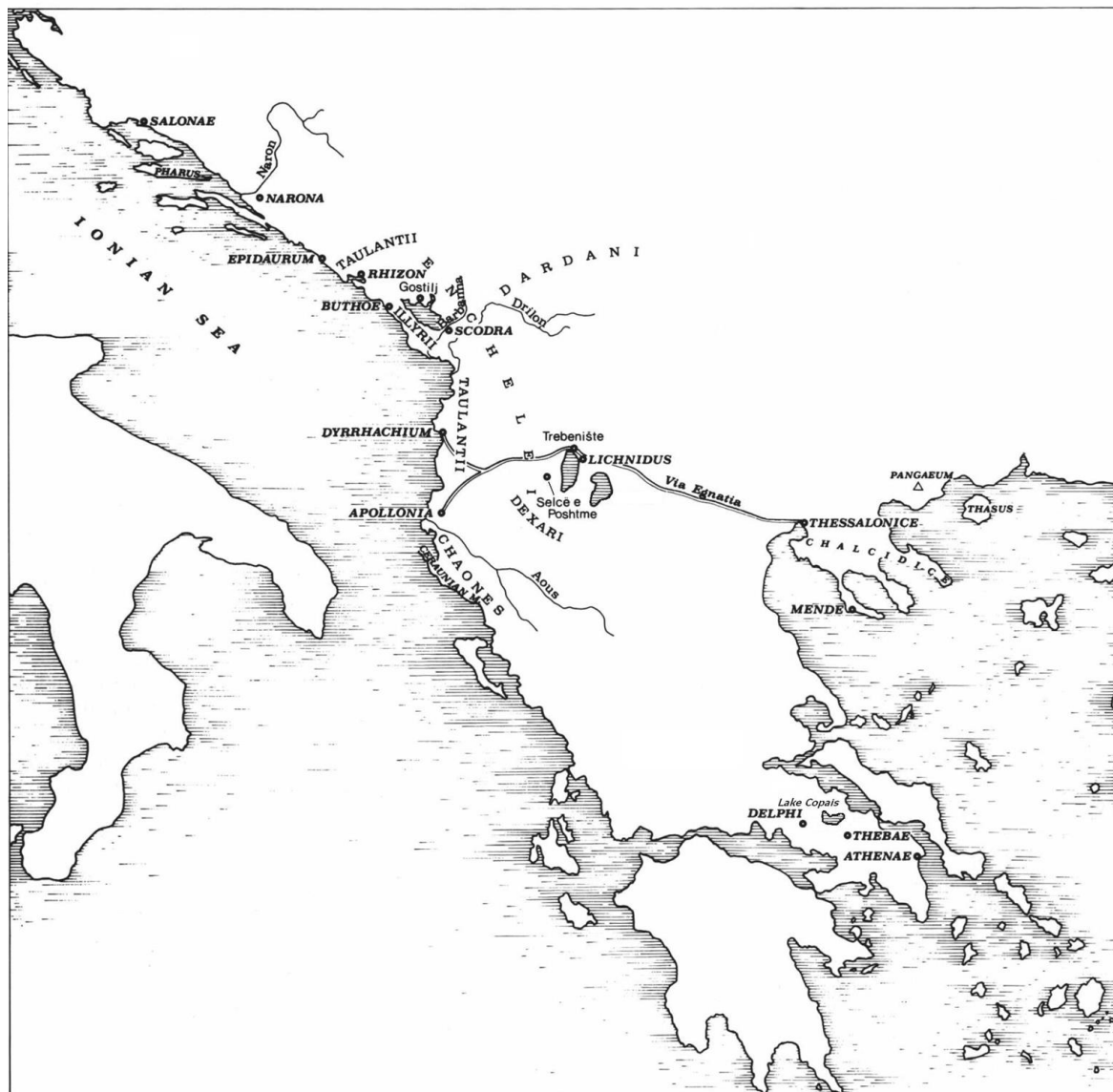
Forrás: Cadmus and Harmonia in Illyria, in *Arheološki vestnik*, No. 44., 1993, pp. 113-136. A jegyzeteket lásd az eredetiben a neten: http://av.zrc-sazu.si/pdf/44/Sasel_Kos_AV_44_1993.pdf. A szövegek közti képek és képaláírások a térkép kivételével a fordító kiegészítései.

század eleje, II. 51) az adriai liburnokat *gens Asiatica*-nak nevezte (*Italicus excursus per Liburnos, quae gens Asiatica est, procedit in Dalmatiae pedem*), és Hérodotosz szerint a brigeek Phrygiába vándoroltak, melynek neve tőlük származik (VII. 73.):

οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο
Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπῆιοι ἐόντες σύνοικοι ἦσαν
Μακεδόσι, μεταβάντες δὲ ἐς τὴν Ἀσίην ἅμα τῇ χώρῃ
καὶ τὸ οὖνομα μετέβαλον [ἐς Φρύγας].

Ugyanez volt a helyzet a dardanokkal, akiket egy elvadult trójai népnek tekintettek a klaszszikus korban (pl. Solinus, uo.: ... *Dalmatia in limitem Illyricum, in quo sinu Dardani sedes habent, homines ex Troiana prosapia in mores barbaros efferati*), és Hérodotosz a trójaiak szövetségeseiként említi őket. Ezek a kapcsolatok néha egészen közeliak voltak; így az Adriai-tenger itáliai oldalán, különösen Iapygiában és Mesapiában, de talán Apuliában is egy ún. „illír” gyarmatosítás történetét,⁷ és kapcsolatokat lehet felfedezni az Apennin- és a Balkán-félszigetek között a neolitikum utáni időszakban is.⁸ Ugyanez igaz az Északnyugat-Balkán térségére és Görögországra. A régészet szerepe fontos e kapcsolatok feltárását illetően, és számos új felfedezés várható, noha sok érdekes adat már ma is rendelkezésre áll.

Cadmus Illíriában: a tanulmányban említett népek és helyek.

Mindig volt forgalom az ősi utakon, mind a tengerparton, mind a szárazföldön. A különböző szemléltető térképek, melyeket A.F. Harding kiadott a *The Mycenaeans and Europe*² című könyvében, mutatják, hogy milyen távoli térségekbe jutottak el a mükénei kultúra emlékei, a luxusjavaktól az eszközökig, fegyverekig és mindennapi használati tárgyakig. Ezek a leletek jelzik a viszonylag nagy forgalmú és szervezetszerű kereskedelmet a mükénei kultúra elterjedésének korszakában, a késői bronzkor elején és közepének végén.

Ezt a folyamatot társadalmi és gazdasági tényezők alakították e térségekben, melyek számára ezek a portékák szükségesek voltak, és e tényezők egyidejűleg lehetővé tették az új szemlék behatolását és a népek szellemi kultúrájának gazdagodását, akik érintkezésbe kerültek a mükénei világgal. E kapcsolatok kétségtelenül mindkét félnek javára voltak. A mükénei világ nyitott volt. Talán ebben a korszakban alakulhattak ki a mítoszok és legendák, melyeknek egy kis része máig fennmaradt a görög és latin irodalom révén. Erre utal meggyőző érvekkel M.P. Nilsson¹⁰ a lineáris-B írás megfejtése (1953) előtt, amikor világossá vált, hogy a mükénei kultúra hordozói görögök voltak. Egyfelől a régészeti anyag, másfelől a homályosan közvetített görög legendák jelentik mindazt, amit felhasználhatunk, ha meg akarjuk kísérelni a történelemelőtti és történeti kor rekonstruálását, melyekről nincsenek írásos feljegyzések, és amelyek többé-kevésbé homályba merültek.

A történeti megközelítés előtt számos, szinte megoldhatatlan probléma tornyosul. Hasonló problémákkal szembesültek a legkorábbi logográfusok és történetírók, milétoszi Hekataiosztól és Hérodotosztól kezdve, akik megállapították, hogy az ugyanazokról az eseményekről szóló beszámolók gyakran élesen eltérnek egymástól, s hogy a legkiválóbb görög héroszok leszármazását is eltérően adják meg a különböző szerzők. A görögök úgy hitték, hogy a hősmítoszok a nemzetük korai történetét mondják el, és ezek csodás elemei nem zavarták e hitüket;¹¹ csupán finomítani és értelmezni akarták őket, s amikor igazolni akarták a politikai helyzetet a történeti korban, új mítoszokat eszeltek ki.¹² Hekataiosz (i.e. 6. század végén) a történeti műve elején (*FGrHist* 1 F 1a) kijelentette: „*Azt írom, amit igaznak gondolok. Úgy tűnik nekem, hogy a görögök gyakran nevetséges történeteket mesélnek.*” Egy olyan gyakorlatias és enciklopédikus szellem, mint Arisztotelész, aki összegyűjtötte és kiadta az összes elérhető tudásanyag nagy részét, nem foglalkozott történelemmel (az első elméleti történeti leírást tanítványa, Theophrastus írta, melynek csak a címe maradt fenn Diogenes Laertiusnál, V. 47.). A *Poetika* 9. fejezetében (IX. 3-5/1451b) Arisztotelész összehasonlította a költészetet a történetírással: „... *A költészet olyasvalami, ami közelebb van a filozófiához és jelentősebb, mint a történetírás: a költészet jobban megfelel az általánosnak, a történelem pedig a részlegesnek. Az 'általánost' úgy határozom meg, mint amikor valaki leírja, hogy egy ilyen vagy olyan jellemű ember a valószínűség és a szükségszerűség törvényei szerint cselekszik ezt vagy azt... A 'részlegest' úgy lehet meghatározni, mint amikor valaki leírja, hogy mit tett vagy tapasztalt Alkibiádész.*” A történeti megítélések gyakran nagymértékben szubjektívek, kívül fekszenek bármilyen általános vagy előzetes törvényen. Thucydides is kijelenti műve elején, hogy nem lehetséges bizonyosságot szerezni a múltból, hanem csak azt lehet megmondani, hogy a „jelek” egy bizonyos irányba mutatnak, és meglepő, hogy milyen kevés ilyen „jel” mutat konkrét tényekre. Ő csupán két dátumot említ a legkorábbi korszakra vonatkozóan: amikor a boiótiaiak letelepedtek Boiótiában 60 évvel a trójai háború után, és amikor a Peloponnesos benépesült 20 évvel később.¹³ Trója elestét Hellanicus és a pároszi márványfelirat i.e. 1209-re helyezi, Eratosthenes pedig az i.e. 1183. évre. Mindig visszatérünk a mítoszok és legendák birodalmába.

II.

Az ismert legendák közül, melyek a Balkán északnyugati részéhez kapcsolódnak, a néphagyományban az egyik legmélyebben gyökerező a thébai héroszpár, Cadmus és Harmonia legen-

dája. A gyermekeiket érő különböző csapások után, idős korukban vándoroltak a boiótiai Thébából az encheleus néphez, melynek uralkodói lettek. A legendát az alábbiakban újraközöljük abban a formában, ahogy egy névtelen mitográfustól fennmaradt az ún. *Mitológiai Könyvtár* 3. könyvében, melynek szerzőségét korábban a híres grammatikusnak, athéni Apollodorus-nak (i.e. 2. század) tulajdonították (Pseudo-Apollodorus, AD 1. század). A szerző kijelenti, hogy ősi forrásokat használt, vagy inkább dokumentumokat, amelyek ősi forrásokból származtak. Említ „egyéb szerzőket”, és különösen athéni Pherecydes-t, aki a leszármazásokról írt i.e. 5. században. A későbbi hivatkozások Homérosz *Íliász* II. 494. sorára (*FGrHist* 4, F 51) majdnem pontosan megfelelnek Pszeudo-Apollodorus III. 4,1. helyének, és mint forrást idézik *Hellanicus Boiotica* c. művét az i.e. 5. századból, kiegészítve Apollodorust magát is:

III. 1,1.: *Lübiának két fia volt Poszeidóntól, Belusz és Agénor; Belusz az egyiptomiak felett uralkodott, Agénor pedig Phoeniába ment és feleségül vette Téléphasszát, aki szült neki egy leányt, Európát, és három fiút, Cadmust, Phoenixet és Kilixet. Néhányan azt mondják, hogy Európa Phoenix leánya volt. Zeusz belészeretett, bikává változott, és a hátán átvitte a tengeren Krétába. Európa itt szülte neki Minoszt, Szárpédont és Rhadamantüszet, bár Homérosz azt mondja, hogy Szárpédon Bellerophon leányától, Laodamiától született fia volt Zeusznak. Amikor Európa eltűnt, apja, Agénor kiküldte fiait a világra, hogy ne is térjenek vissza addig, míg meg nem találják. Velük ment anyjuk, Téléphassza és Thaszusz, Poszeidon fia, vagy, mint Pherecydes állítja, Kilix fia. Miután mindenütt keresték és mégsem sikerült megtalálni, lemondtak arról, hogy hazatérjenek, és különböző helyeken telepedtek le: Phoenix Phoeniában, Kilix Phoenicia mellett, ahol alávetette az egész térséget a Pyramus-folyónál, és elnevezte Kilikiának. Cadmus és Téléphassza Thrákiában telepedtek le, és Thaszusz megalapította Thaszusz városát egy szigeten, Thrákia partjainál, és itt éltek.*

III. 4,1.: *Amikor Téléphassza meghalt, Cadmus eltemette. A thrákok vendégszeretően fogadták, és azután elment Delphibe, hogy Európa sorsáról tudakozódják. Az isten azt válaszolta, hogy ne foglalkozzon tovább Európával, hanem inkább kövessen egy tehenet, és alapítson egy várost azon a helyen, ahol a tehen a fáradságtól összerogy. Amint megkapta ezt a jóslatot, keresztül-vándorolt Phocis-on, és vett egy megfelelő tehenet a pelaszg csordákból, melyet híven követett. Átkeltek Boiótiába és a tehen összerogyott azon a helyen, ahol ma Théba áll. Cadmus fel akarván áldozni a tehenet Athénének, elküldte a társait vízért egy forráshoz, amely Árészhoz tartozott. Majdnem mindegyiküket megölte egy sárkány, amely a forrást őrizte, és néhányan úgy tartják, hogy a kígyónak Árész volt az apja. Cadmus haragjában megölte a kígyót, és Athéné tanácsát követve elvetette a kígyófogakat. Fegyveres emberek ugrottak elő a földből, akiket spartoknak neveztek, a 'vetettek'-nek. Ezek elkezdtek öldösni egymást, véletlenségből vagy tudatlanságból. Pherecydes azonban azt mondja, hogy amikor Cadmus észrevette, hogy előbújnak a földből, köveket dobott közéjük, és ezek azt gondolták, hogy közülük valamelyik teszi ezt. Öten maradtak életben: Echion, Udaeus, Chthonius, Hyperenor és Pelorus.*

2.: *Cadmus egy nagy évig szolgált Árésznek; ez megfelel nyolc évnek a mi számításunk szerint. Szolgálatának végén Athéné egy királyságot adott neki, és Zeusz hozzáadta feleségül Harmoniát, Aphrodité és Árész leányát. Az esküvő Cadmeiában zajlott le, valamennyi isten részvételével, himnuszok éneklése közepette. Cadmus ajándékozott Harmoniának egy palástot és egy nyakláncot, melyet Héphaisztosz készített; néhányan úgy tartják, hogy ezt Héphaisztosz adta Cadmusnak, de Pherecydes szerint Európa adta neki, aki Zeusztól kapta. Cadmusnak négy leánya született, Autonoe, Ino, Szemelé, Agaué, és egy fia, Polydoros. [A történet elmondja ezután Cadmus leányainak szerencsétlen sorsát, és Cadmus és Harmonia távozását az encheleus néphez, ahogy alább következik.]*

III. 5,4.: *Cadmus és Harmonia elhagyták Thébát és az encheleus néphez mentek. Ezek háborúban álltak az illírekkel, akik megtámadták őket, de az isten azt tanácsolta nekik, hogy tegyék meg vezetőjüknek Cadmust és Harmoniát, és akkor legyőzik az illíreket. Elfogadták a jóslatot, és megtették őket vezetőiknek az illírek elleni harcban, akiket azután legyőztek. Cadmus uralkodott Illíria felett, és született egy fia, Illyrios. Azután Harmoniával együtt kígyóvá változtak, és Zeusz elrepítette őket az Elíziumi Mezőkre.*

A mitológiát rendkívül változatos módon tárgyalták a 19. században, és az interpretációk széles köre kiterjedt a mitológiának nagy történeti jelentőséget tulajdonítóktól olyanokig, akik tagadták, hogy ennek bármi köze lenne a valósághoz. A 19. század második felében nagyon elterjedt a mítoszok magyarázata a szoláris szimbolika és más természeti jelenségek alapján, ami főként az ún. összehasonlító iskolára volt jellemző,¹⁴ s ami egy módosított formában még ma is jelen van.¹⁵ A szerteágazó görög mitológia és egybeszővődése legendás történetekkel és népmesei elemekkel nem teszi lehetővé a túlságosan leegyszerűsített magyarázatokat. Frazer, aki meggyőzően kimutatta, hogy nem lehet minden hasonló hagyománynak közös gyökere,¹⁶ három fő elemet különböztetett meg a mitológiai történetek között: *mítoszok*, melyeknek forrásai a primitív embernek az őt körülvevő természettel és a kozmosszal kapcsolatos élményei; *népmesék*, melyek az emberi képzeletből származtak; és *legendák*, melyek a múltban élt valódi emberek homályos emlékeiből fakadtak, és olyan eseményekből, melyek valószínűleg tényleges helyszíneken történtek.¹⁷ A mítoszok és legendák azonban olyan szorosan kapcsolódnak, hogy a fent említett elemeket gyakran nem lehet különválasztani, s így a legendák értéke a történeti kutatás számára csekélyé vált.¹⁸ Egy legenda nem történet, ám a teljes szkepticizmus alaptalan a legendák iránt, mint lehetséges történeti források iránt. Felmerül a kérdés, hogy az ilyen történetek valóban minden történeti alap nélkül jöttek-e létre? A szerző kételkedik ebben. M.P. Nilssonnak köszönhetően ma általánosan elfogadott a nézet, hogy a görög legendák gyakran tartalmaznak emléknymokat, különösen a mükénei korszakkal kapcsolatban. A mükénei és minoszi civilizációk i.e. 1100 körül értek véget, és következett az ún. Sötét Kor, amely mélyen benyúlt a 9. századba. A kereskedelmi és egyéb kapcsolatok jelentősen meggyengültek ebben az időszakban, a görögök befolyási övezete jelentősen csökkent, és az epirusi partvidéket is valahová a világ végére helyezik a homéroszi görögök (vö. pl. *Od.* I. 259. ff.; II. 328.). Nem zárható ki, hogy egy ilyen állapot volt a jellemző a poszt-mükénei periódusban, a korai görög történelem legsötétebb periódusában, amikor az archaikus ember egy ragyogó kultúra hanyatlása után már nem tudta pontosan értelmezni a múltja nagy részét; az emlékezet fokozatosan elhalványult, s így a történetek, melyek máig fennmaradtak, romlottak, torzultak, és átalakultak legendákká.

Cadmus és Harmonia története nagyon népszerű volt a klasszikus korban. Több görög és latin szerző említi, és egyes elemeit ábrázolják a művészetben, főként a vázafestészetben és az érméken.¹⁹ Ezt tanulmányozta főként Ruth B. Edwards, F. Vian, és J.-C. Billigmeier,²⁰ és közvetetten a volt jugoszláv történetírás idején R. Katičič, az encheleus népről írt tanulmányában.²¹ A történet sűrített formában megjelenik minden mitológiai összefoglalásban, rendkívül változó időrendi elemekkel és adatokkal, a különböző szerzők által szerencsétlen módon egységesítve, s így pontatlanná téve. Azok számára, akik a legendát a történeti események megvilágítására szeretnék használni, lényeges megkülönböztetni a korai elemeket, elkülönítve őket a későbbi kiegészítésektől. A népmesei jellegű motívumokat is ki kellene zárni,²² mint amilyenek a tehén, amely egy település megalapításának helyét mutatja, a sárkány megölése, a harcosok veteménye. Cadmus és Harmonia kígyóvá változása bizonyosan egy mítikus elem; jelzi a lélek halhatatlanságát, és fontos az egyéb görög héroszok legendáiban is. A szalamiszi hérosz, Kücherusz például kígyó alakban jön a görögök segítségére, akik a perzsákkal harcolnak Szalamisznál (Paus. I. 36,1.). A történet magvához tartozhat Cadmus föníciai eredete és héroszpar megjelenése Illíriában. Ez nem pusztán a legendák birodalmába tartozik; az ilyen tényekben semmi

sincs a népmesék vagy a vallási funkciók egyetemességéből, hanem szinte bizonyosan történeti realitások, melyek tényleges helyszínekhez kapcsolódnak. Mindkét aspektussal érdemes foglalkozni.

A mítoszok és legendák átalakultak, miközben a szájhagyomány továbbadta őket. Számos új elemmel bővítette őket a képzelet, akár azáltal, hogy az egyéni részletek eredeti szerepét megváltoztatták, vagy azáltal, hogy egyesítették a különböző hősök történeteit, hogy kiegészítsék a hiányzó részleteket. A mesék, legendák átalakításában a főszerepet a racionalizáció játszotta, melynek során megkísérelték megmagyarázni egy történet homályos elemeit. Továbbá szerepet játszott a helyi antikizálás, amely Cadmust megpróbálta helyi királyokhoz, emlékekhez kapcsolni, mint amilyenek Thébában és Dél-Illíriában találhatók,²³ ugyanígy a vallási szinkretizmus, mint amilyen a kígyó-istenség kultusza, mely mélyen gyökerezett és széles körben elterjedt Illíriában. Végül szerepet játszottak különböző pszeudo-történeti magyarázatok, melyek jellemzőek a későbbi szerzőkre. Általában az a helyzet, hogy a korábbi szerzők információi megbízhatóbbak, noha az ő meséik is sok fikciót tartalmaznak; de nem lehet kizárni, hogy Pseudo-Apollodorus, Stephanus Byzantinus és más későbbi írók is megőrizhettek reális történeti tényeket.

A források áttekintése jelzi, hogy Cadmus mítoszának folyamatos narratívája a korábbi időszakból nem maradt fenn, és így bizonyos epizódok különböző, rövid jegyzeteiből kell összeállítani, melyek különböző szerzők szövegeiben találhatók, akik elveszett művekből merítették őket, mint Pherecydes és más korai írók munkái. Ezek a kompilációk azt sugallják, hogy a mesét jól ismerték az olvasók, vagy inkább a hallgatóság. Bárhogy is van, ezt bizonyosan ismerte Homérosz és Hésziodosz, akik említik Európa történetét (*Il.* XIV. 321 ff.; Hes., frg. 141. M-W) és Thébáról úgy beszélnek, mint Cadmus országáról (Hom., ld. névmutató az *Íliász*-hoz és az *Odüsszeiá*-hoz; Hes., *Theog.*, 325; *Cat. Of Women*, 99). Homérosz említi Cadmus leányát, Ino-Leucotheiát (*Od.* V. 333-335), és Hésziodosz is említi Cadmus és Harmonia házasságát, és felsorolja gyermekeiket a *Theogoniá*-ban (937; 975 ff.).

A jelen tanulmányban a legendának arra a két aspektusára koncentrálnunk, melyek lényegesek a Boiótia és Illíria közti kapcsolat megvilágításához. Az első Cadmus eredete, mellyel kapcsolatban érdekes, hogy a klasszikus irodalomban a történet legkorábbi változatától a legutolsóig főleg föníciai eredetűnek nevezik, aki Türosz vagy Szidon városából érkezett, közeli rokonságban állt a föníciai hercegnővel, Európával, aki leggyakrabban Poenix leányaként szerepel (a föníciai eredetét említő korábbi írók: Hérodotosz, II. 49; IV. 57 ff.; I. 2; II. 44; IV. 45; és Euripides, *Phoenissae* 5 ff.; 638 ff., és *passim*; *Bacchae* 170-172; 1025; és *Phrixus*, frg. 819., Nauck *TGF*, etc.). R.J. Buck összeállított három időrendi sémát Hekataiosz, Hellanicus és Pherecydes változatai alapján, és megállapította, hogy Cadmus szerepe és elhelyezése némileg mindegyiküknél eltér: Hekataiosz szerint Cadmus egy kulcsfigura volt Boiótia korai történetében, aki alávetette a barbár *aaones*, *temmikes* és *hyantes* törzseket Attikában, megalapította Thébát és Cadmeiát. Hellanicus szerint Ogygus és Ectenes alapította Thébát, míg Cadmos alávetette az őslakos (!) *aaones* és *hyantes* törzseket, és Cadmeiát alapította. Pherecydes szerint Thébát Amphion és Zethus alapította, a Phlegyan-ok rombolták le, és újjralapította Cadmus.²⁴ Buck nem kutatja a mese történeti magvát e beszámolóok ellentmondásai miatt, és negatív hozzáállását joggal bírálta S. Symeonoglu.²⁵

A másik érdekes aspektus Cadmus halálának körülményeire vonatkozik. Három különböző változatot ismertek az i.e. 5. században, melyeket Euripides egységesített a *Bacchánsnők* végén (1330-1339).²⁶ Dionysos megjelenik a tragédia végén és kinyilatkoztatja Cadmus és Harmonia jövő sorsát: kígyóvá fognak változni és egy ökrösszekéren egy barbár országba hajtanak, ahol a barbárok vezetői lesznek, és megtámadják Görögországot. Számos várost lerombolnak, és csak Delphiben lesz sikerük. Megvédi őket Árész, és átviszi őket a Boldogok Szigetére. Euripides szövege alapján levonhatjuk a következtetést, hogy az író úgy vélte, hogy Cadmus és Harmonia kígyó alakban került a barbár földre, noha logikusabb lenne, ha ezután változtak

volna kígyóvá. Euripides-nél talán a költői szabadosság vagy a pontatlanság játszhatott szerepet, és az igazi sorrend fordítva volt, ahogy később megjelenik Pseudo-Apollodorusnál. Talán lehet ezt úgy is magyarázni, mint egy törekvést a további drámai elemekre, s ezért a sorrendet aszerint kell venni, ahogy tükröződik az eredetibb és korai mítikus szemléletben.²⁷ Mindazonáltal nem látszik lehetetlennek számomra, hogy az archaikus ember valóban hitt Cadmus és Harmonia bonyolult viszontagságaiban, ahogy ezeket a szerző Dionysos szájába adta, és hogy nem kell szükségképp három különböző változatot feltételezni a sorsukkal kapcsolatban. Euripides az egyetlen szerző az i.e. 5. században, aki említi Cadmus és Harmonia kígyóvá változását és kivonulásukat egy meghatározatlan, idegen földre. Pindarosz, a Thébához közeli Cynoscephalae-ból, aki egy nemzedékkal Euripides előtt élt, csupán azt említi az egyik Olümposzi ódájában, hogy Cadmus elköltözött a Boldogok Szigetére (*Ol. II. 78*).

Hérodotosz (V. 61) tudott egy beszámolóról, amiben a kadmosziak elvonulnak Thébából az encheleus néphez, és az eseményt az epigonoknak Théba és Eteoklész fia, Laodamas elleni sikeres hadjárata idejére teszi, hét nemzedékkal Cadmus után. Az epigonok invázióját Argosz fejedelmének Théba elleni sikertelen hadjárata követte, a „Hetén Théba ellen”, akik között ott volt Oidipusz száműzött fia, Polynices.²⁸ A sikeres epigonok a bukott héroszok fiai és közvetlen örökösei voltak. A kadmosziaknak az epigonok nyomására történt kivonulását Illíriába ismerte Pausanias is, noha ő nem említi az encheleusokat, hanem csak illíreket (IX. 5,13):

... κρατησάντων δὲ τῆ μάχῃ τῶν Ἀργείων
Λαοδάμας σὺν τοῖς ἐθέλουσιν ἔπεισθαι Θηβαίων ὑπὸ
τὴν ἐπιούσαν νύκτα ἀπεχώρησεν εἰς Ἰλλυριοῦς.).

R. Katičić véleménye szerint ez a narratíva Hérodotoszon alapszik,²⁹ és megfelelhet a valóságnak, hogy egyszerűen illíreknek nevezte az encheleusokat. Az ő korában (i.e. 2. század) az Északnyugat-Balkán déli részének lakóit csupán az általános 'illír' néven ismerték, és a térség egykori erőteljes törzseinek emléke már rég elhalványodott. Számára az encheleusok csupán az illírek egyik törzse volt: ezeket valamivel korábban említi Cadmus története előtt, aki illír területre vándorolt és Thébát fiára, Polydoros-ra hagyta (IX. 5,3):

Κάδμου δὲ εἰς Ἰλλυριοῦς καὶ Ἰλλυριῶν εἰς τοὺς
καλουμένους Ἐγγελέας μετοικήσαντος Πολύ-
δωρος ὁ Κάδμου τὴν ἀρχὴν ἔσχε.).

Nem kizárt, hogy Pausanias egy Hérodotosz utáni forrást használt, amely csak az illíreket említette.

Pausanias említ egy másik érdekes tényt is a kadmosziak Illíriába vonulásáról Laodamas idején; azt írja, hogy bár a többség vele ment, a kadmosziak egy része nem mert az illírekhez menni:

τούτων οὖν μοῖρα τὴν εἰς τοὺς Ἰλλυριοῦς πορείαν
ἀπώκνησε, τραπόμενοι δὲ εἰς Θεσσαλοῦς καταλαμ-
βάνουσιν Ὀμόλην ...

... és inkább megtámadták a thesszáliaiakat és elfoglalták a Homolé magaslatait (IX. 8,6-7). Ahelyett, hogy a hosszú és nehéz utat vállalták volna Illíriába az encheleusokhoz (itt is elhagyja a nevet), úgy döntöttek, hogy megtámadják a szomszédos népet, és elfoglalják a területük egy részét. A hosszú út említésével és R. Katičić tanulmányával kapcsolatban U. v. Wilamowitz azon a véleményen van, hogy teljesen elfogadhatatlan, hogy ezek az encheleusok a Copais-tónál élt encheleusok lettek volna.³⁰ Mint látni fogjuk, az encheleusok egyik ága szintén élt ennél a tónál.

Egy érdekes jóslatot említ Hérodotosz, ami talán kapcsolatban lehet Cadmus legendájával. Ebben az illírek és az encheleusok megtámadják Görögországot, és rosszul járnak, miután kirabolják Delphit (IX. 42 ff.); ezeket az eseményeket azonban, ellentétben a későbbi írókkal, nem Cadmus és Harmonia történetével kapcsolatban említi. Euripides, a *Bakkhánsnők* egy másik részében (1352-1362) egy vegyes, barbár hadseregről beszél (v. 1356: *μυάδα βάρβαρον στρατόν*), amelyet Cadmus vezetett volna a görögök ellen, így a sereg legalább két barbár törzsből állt, ami ténylegesen megfelel a Hérodotosz által említett jóslatnak. Az i.e. 5. századi irodalomban gyéren említett adatok ellenére, a történet körvonalai kezdenek kirajzolódni: két barbár törzs támadása északról egészen Delphiig, és különböző klánok szövetsége, melyben talán a thébaiak álltak az encheleusok élén.

Hérodotosz, Euripides és Pseudo-Apollodorus leírásai Cadmus és Harmonia történetével kapcsolatban messzire vezetnek. A köztük lévő hasonlóságok alapján (pl. Hérodotosz és Euripides ugyanolyan kifejezéseket is használnak, mint *στράτον*, *στράτευμα*, és *διαρπάζω*) Katičić arra következtet, hogy közös forrásuk valamely korábbi logográfus volt.³¹ Pindarosz 3. Püthiai ódájára (153 b) vonatkozó kommentárookban az szerepel, hogy a Cadmusról szóló legendák költőknél és mitográfusoknál maradtak fenn, és a kommentátor talán a költő Euripidesre és a mitográfus Pseudo-Apollodorusra gondolt.

Mint részben látható Pseudo-Apollodorusnál is, a későbbi írók egy bővebb történetet közvetítenek, számos részlettel, és kiegészítve új motívumokkal.³² Az új települések alapítását Cadmusnak tulajdonították (pl. Rhodosz, Thera, Samothrace, és a thrákiai városok, ahol a jelenléte kapcsolatban volt a bányák kiaknázásával); továbbá kultuszok alapítását és különböző találmányokat is tulajdonítanak neki, például, hogy Thrákiában ő találta fel a bányászatot és az arany megmunkálását (Plinius *Nat. Hist.* VII. 197; Clem. Alex. *Strom.* I. 16, 75 /365 P/). A következőkben azokkal a körülményekkel foglalkozunk, melyek kapcsolatban vannak a Thébából történt távozásával; ezt az encheleusok tárgyalásával kell kezdeni, megkísérelve a földrajzi és időrendi elhelyezésüket.³³

III.

A legkorábbi fennmaradt adat milétoszi Hekataiosztól származik (i.e. 6. század vége), és Stephanus Byzantinus tartotta fenn a helynévtani lexikonában, az *Ethniká*-ban (AD 6. század), a Dexari népnév alatt (= *FGrHist* 1 F 103): A dexari egy chaoni nép az enchelei szomszédságában, mint Hecataeus mondja az Európáról szóló könyvében, akik az Amyrus-hegy lábánál éltek:

Δεξάροι ἔθνος Χαόνων, τοῖς Ἐγγελέαις
προσεχεῖς. Ἐκαταῖος Εὐρώπῃ. ὑπὸ Ἄμυρον
ὄρος οἰκοῦν.

A dexar törzs és az Amyrus-hegy egyedül itt szerepel. A chaones nép az illír határ mentén élt, Epirus északnyugati részén, és a part mentén a Cerauni-hegyektől a középső epirusi partokig. Az Amyrus-hegy valószínűleg a jelenlegi, albániai Tomor-hegy lehet, és a dexarokat talán a dessaretokkal lehet azonosítani, annak ellenére, hogy az utóbbiakat mindig illíreknek tekintik, és nem epirusi törzsnek.³⁴ A Hekataiosztól merített információ kizár bármely kételyt, hogy az encheleusok pusztán egy mítikus nép lettek volna. Hekataiosz hozzávetőleg elhelyezi őket földrajzilag is a chaonok északi szomszédaiként, valahol Epirus északi térségében az Ohrid-tóig terjedően. Elhelyezkedésüket az Ohrid-tónál vitathatatlanul megerősíti Polybius, aki említi, hogy i.e. 217-ben V. Philipposz többek között elfoglalta az encheleusok területeit a Lychnidus-tó mentén, miközben megütközött az illír fejedelemmel, Scerdilaidas-szal (V. 108,8):

... τῶν δὲ περὶ τῆν ἄστυλῆσιν ἑλλεγάλας...

Az Ἐγγελαῖνες névalak végén van egy toldalék, ami jellemző a nyugat-görögökre, akik közvetlen kapcsolatba kerültek az encheleusokkal; így ez a név eredeti alakja lehet, ellentétben a keleti, jón alakkal, mely a történeti-földrajzi irodalomban szerepel, és hagyományosan a jón dialektus szerint írták.³⁵ A tényt, hogy ez ugyanaz a törzs, megerősítheti egy megjegyzés, amit a hellenisztikus geográfus, Mnaseas tett, és Stephanus Byzantinusnál maradt fenn:

Ἐγγελαῖνες, ἔθνος Ἰλλυρίας, οἱ αὐτοῖ τοῖς
Ἐγγελέαις, ὡς Μνασέας ἐν γ' τῶν περιηγήσεων.

Az enchele név azt jelenti, hogy „angolna-nép”, és a görög ἡ ἔγγελας, angolna szóból származik, ami etimológiailag ugyanaz, mint a latin *anguilla*, és az orosz QЖБ, kígyó, s a mai délszláv *jegulja* egy ősi kölcsönzés a római dialektusból. Érdekes, hogy Polybius az *Enchelanes* szót hangtalan *kh* hehezettel írja, míg Mnaseas felcserélte egy hangzó *ng*-re, mint *Engelanes*, ami jellemző a macedónra és az észak-balkáni nyelvekre.³⁶ Tekintve, hogy E. Hamp összekapcsolta az enchele nevet az angolna jelentésű albán *ngjalë*³⁷ szóval, így teljesen lehetséges, hogy a népnév az angolnára használt illír szóból származik, ősi kapcsolatban a göröggel, és csupán a görög kiejtés változtatta meg. A prehisztorikus és klasszikus korokban egyáltalán nem volt szokatlan, hogy a népeknek állatoktól vett nevük volt, mint amilyen a Delmatae név, mely kapcsolatban van az albán *delme*, juh szóval,³⁸ s a macedón Lyncestes talán összefügg a hiúz (lat. *lynx*) nevével,³⁹ vagy a dél-dalmát helidonok neve, amit Taulantii alakban fordítottak görögre, „fecske-népet” jelent.⁴⁰ Még másik három népnevet lehet hozzátenni ezekhez, pl. a peucetii (Plin. *Nat. Hist.* III. 139) a fenyőről kaphatta a nevét, a grabaei a gyertyánfáról, és a dardani a körtéről (albán *dardhë*).⁴¹ Ezeknek a neveknek a magyarázata lényegében tisztázatlan marad, de bizonyos, hogy jelzik e népek szoros kapcsolatát a természettel. Az angolna bizonyosan az egyik legnépszerűbb és jól ismert folyami halfajta volt már nagyon régi időktől fogva; említi Homérosz (*Il.* XXI. 203; 353) és leírja Arisztotelész.⁴² Arisztotelész tudott angolna-tenyésztők-ről, akik télen vízszaggal halászták ki őket (*Hist. animal.* 8,2. p. 592 a 2 ff.; Athenaeus, *Deipn.* VII. p. 298 b). Könnyű volt elkapni őket, ha a tó iszapját felkavarták, és a kicsi kopoltyúik miatt az angolnák kénytelenek voltak a felszínre úszni (Arisztotelész, *ibid.*, 8,2 p. 592 a 6; Athenaeus, *ibid.*). Innen az angol mondás, az „angolna-halászat”, ami megfelel a mi „zavaros vízben halászni” kifejezésünknek. A klasszikus kortól beszámolnak arról, hogy az angolnákat víztisztításra használták, hogy elpusztítsák a piócákat (*Geoponica* II. 5,15), és érdekes, hogy ez használatban maradt máig, pl. Krk, Cres és Lošinj szigetén, ahol az angolnákat a ciszternákba teszik. Nagyon valószínű, hogy ez máshol is előfordul. A néphagyományban az angolnához rendkívül változatos hiedelmek kapcsolódnak, és egyaránt tekintik jótékony és gonosz lénynek.⁴³

A boiótiai Théba közelében lévő Copais-tóból fogott angolnák híresek voltak az egész klasszikus kor folyamán (Paus. IX. 24,1-2), és az enchele nép egy része is e tó mentén lakott, amint többször dokumentálták Boiótiával kapcsolatban. A Copais-tónál lakó encheleket említi Hérodotosz egyik fiatalabb kortársa, leszboszi Hellanicus (i.e. 5. század második fele) a *Boiótia Történeté*-ben (*FGrHist* 4 F 50), és az információ megjegyzések formájában fennmaradt Aris-tophanesig (*Lysistrata*, v. 36):

ὠικουν τε τὴν Βοιωτίαν καὶ οἱ λεγόμενοι Ἐγγελεῖς,
περὶ ὧν καὶ Ἑλλάνικος ἐν τοῖς Βοιωτιακοῖς φησιν.

Diodorus Siculus azt írja, hogy egy áradás után, a Deucalion (Vízözön) periódusában, Cadmus építette Cadmeiát, ahol letelepítette a *sparti* törzset, „a vetett embereket”, de az encheleusok

megtámadták és elűzték őket a városból. Cadmus és szövetségesei ekkor az illírekhez menekültek, míg az ikrek, Amphion és Zethus, akik azután uralkodtak a térségben, felépítették Thébát (XIX. 53,3-6):

... τοὺς οὖν τότε κατοικήσαντας ὕστερον Ἐγχελεῖς
καταπολεμήσαντες ἐξέβαλον, ὅτε δὴ συνέβη καὶ τοὺς
περὶ Κάδμου εἰς Ἴλλυριοὺς ἐκπεσεῖν.

Akár a cardiai Hieronymust használta Diodorus Siculus, akár más forrást, bizonyosan egy viszonylag kései forrása volt, ami már nem különböztette meg a korábbi, északi encheleusokat és a későbbi illíreket, ehelyett minden dél-dalmát népet illírnek tekintett. Joannes Malalas, egy bizánci kronográfus, AD 6. században (Dindorf p. 49) szintén említi, hogy a térséget, ahol az ikertestvérek Thébát alapították, korábban Enchiliának nevezték, amit Dindorf Encheleirára javított.⁴⁴

Így a copaida encheleusok, hasonlóan azokhoz az encheleusokhoz, akik a chaonoktól északra éltek az Ohrid-tó mentén, amely ma is híres az angolnáiról, kapcsolatban voltak Cadmusszal, és arra lehet következtetni, hogy ezek ugyanaz a nép, melynek egy része délre hatolt és letelepedett a Copais-tó mellett. Hasonló vándorlásokat megerősít a régészeti anyag. Így meglepő párhuzamokat lehet felfedezni a kerámiadíszítés formáiban és technikájában, mely bevágásokból és rovátkákból áll, a Peloponnesus-félsziget északi részén, különösen Olympiában, és a Cetina-kultúra kerámia-lelőhelyein, melyek jellemzőek Dalmácia középső részén, és kiterjednek a Balkán belseje felé, Boszniáig és Nyugat-Szerbiáig. Ez a kerámia-anyag nagyjából ugyanolyan hasznos, mint az abszolút kronológia; jelzi, hogy a korai Hellász III kortársa volt a Cetina-kultúra 1. és 2. fázisának, amely megfelel Reinecke A 1 és 2 meghatározásának. Ha kísérletet teszünk, hogy meghatározzuk ennek a kerámiának a megjelenését, sajnos kiderül, hogy a régészeti anyag értelmezésének lehetőségei korlátozottak. A kerámia, amely két távoli leletcsoportban jelenik meg, háromféleképp értelmezhető: mint olyan anyag, amely 1. kereskedelem révén került a jelzett területre, 2. csoportok vagy törzsek vándorlása révén, vagy pedig 3. egy új népesség vagy törzs termékeként, amely a két különböző területen megjelent. A Cetina-kultúra lelőhelyeiről származó kerámiát J. Maran i.e. 2000 tájára keltezte, vagy korábbra, hozzátéve, hogy a népesség egy része a Cetina-kultúra eredeti térségéből vándorolt ebben a periódusban a Peloponnesusra.⁴⁵ Ebben az összefüggésben érdekes, hogy a bronzkor, és később Théba topográfiájának egyik legjobb szakértője, S. Symeonoglu, a bronzkorra helyezi Cadmust.⁴⁶ Ez a hipotézis azon a tényen alapul, hogy a különböző genealógiákban, pl. Hérodotosznál (V. 59), Hekataiosznál, Hellanicusnál,⁴⁷ ugyanúgy, mint a pároszi márványfeliraton, Cadmus egy nagyon korai alak, akit Théba alapítójának tekinthettek. Mint a régészeti anyag mutatja, Théba egy különösen figyelemreméltó fejlődésről tanúskodik a faluból a városias, erődített településsé válása során, pontosan a korai bronzkorban, az átmenet idején a korai Hellász II-ből III-ba, és különösen a korai Hellász III-ban. Symeonoglu úgy tartja, hogy Cadmus teljesen a főníciaiak vagy kánaániták egyike lehetett, aki valószínűleg Krétáról és a Kükládokról érkezett Thébába, letelepítve itt bevándorlókat a minoszi Krétáról és a szigetekről. A kulturálisan fejlettebb térségekből érkező egyének nagyban hozzájárultak a városi fejlődés felgyorsulásához.

Ez a tematika a legenda és a történelem közé esik, mindazonáltal meglepő, hogy a késő rézkőkori (eneolitikumi) vagy kora bronzkori fejedelmi tumulus, a Kotori-öbölben (tehát a később ide helyezett encheleusok térségében, és a „kadoszi” Buthoe közvetlen szomszédságában), Tivat közelében lévő Mala Gruda leletei, egy arany tör, arany hajgyűrűk, és egy elektron-ötvetből készült balta (a képen a Kotori Múzeumból), milyen közeli párhuzamokkal rendelkeznek a Kisázsiaiából és a szíriai Búbloszból származó leletekkel.⁴⁸

Egyéb forrásokban, melyeket még nem tárgyaltak, megjelenik, hogy az északi encheleusok nagyon erős nép volt, mely nagy területet birtokolt, egészen Dél-Dalmáciáig.⁴⁹ Pseudo-Scylax (i.e. 4. század második fele) a Kotori-öbölbe helyezte őket, egészen Rhizonig, megjegyezve, hogy az illírek népek közé tartoznak (*Peripl.* 25):

Ἐγγελεῖς. Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγγελεῖς,
ἐχόμενοι τοῦ Ῥιζοῦντος.

R. Katičić a görög és latin irodalomból válogatott források alapján kimutatta, hogy a legkorábbi források megkülönböztetik az encheleusokat és az illíreket, és nem kizárt, hogy lényegi adatok mutatnak erre a különbségre.⁵⁰ Csak akkor kezdték őket az illír törzsek közé számítani, amikor az illír név elterjedt, és először csak a szomszédos csoportokra alkalmazták, majd minden népre és törzsre, melyek Epirus, Macedónia és a Juliai Alpok között léteztek. Az encheleusok egy korábbi népesség volt a fenti térségben, amely i.e. 6. században, ha nem korábban, már királyságot alkotott (e korszak rekonstrukciójának kísérlete Strabo forrásain alapszik). Az uralkodó dinasztia az eredetét Cadmus és Harmonia leszármazottaitól vezette, mint Strabo kifejezetten megjegyezte (VII. 7,8. c. 326). A királyság valószínűleg meggyöngült az illírekkel és más szomszédokkal vívott háborúkban, és az illír állam uralma alá került legkésőbb az i.e. 5. században. A Strabótól származó részlet sajnos teljesen romlott a kéziratban, ezért földrajzi elhelyezése nem teljesen biztos;⁵¹ ugyanebben a töredékben beszél Epidamnusról és Apolloniáról, a tengerpartról a Ceraunius-hegyekig, a büllionokról, taulantikról, parthinokról és a brygekről, a damastiumi ezüstmányokról és a sesaretheokról (ami biztosan nem az encheleusok másik neve), és a lyncestae-ről, Deuriopusról és Pelagonáról, ami jelzi, hogy Strabo hasonlóan helyezte el ezeket a népeket, mint Hekataiosz, vagyis Epirustól északra az Ohrid-tóig, a szárazföld belseje felé. Az encheleusokat említi Pseudo-Scymnus *Periegesis*-e (i.e. 2. század második fele), mint akik a brügek fölött laknak, s akiken egykor Cadmus uralkodott (437-438):

Ἐπὲρ δὲ Βρούγους Ἐγγελεῖοι λεγόμενοι οἰκοῦσιν,
ᾧν ἐπῆρξε καὶ Κάδμος ποτέ.

Így mind Strabo, mind Pseudo-Scymnus közlése (az utóbbi Timaeus-t és Eratosthenest jelöli meg a forrásai között) megfelel az encheleusok elhelyezkedésének, melyet Hekataiosz adott meg.

Amikor a görögök és északi szomszédai viszonyait vizsgáljuk, azonnal felmerül a kérdés ezeknek a népeknek a tényleges fejlettségi fokáról. Vajon ezek is *horridae gentes*, szörnyű népek voltak-e (mint Tacitus írja, *Ann.* I. 17,9, az augustus-i korszak kelta-pannon törzseiről, akik Itália északkeleti határainál laktak), ahogy levonhatjuk Hérodotosz és Euripides megjegyzéseiből, hogy fenyegették a görög településeket és fosztogattak az országban egészen Delphiig, hasonlóan a sok évszázaddal későbbi félelmetes kelta hordákhoz? Nagyon gyérek az adatok ezeknek a népeknek a kultúrájáról, életmódjáról, gazdasági és politikai viszonyairól, noha az illír élet bizonyos aspektusait megvilágították a *Duhovna kultura Ilira* c. symposium tanulmányai,⁵² főként a temetkezési rítusaikat,⁵³ megjelenésüket,⁵⁴ művészeti alkotásaikat,⁵⁵ és a hősként tisztelt őseik kultuszát,⁵⁶ melyek mindegyike jelzi a társadalmi rétegzettséget. Sok mindent ki lehet deríteni a számos illír emlékből, melyek fennmaradtak a római korból, a művészeti ábrázolásokon található helyi elemektől,⁵⁷ a számos feliraton dokumentált saját kultuszokig.⁵⁸ Az időrendi paramétereken kívül elsőrendű fontosságú az egyes ún. illír térségek földrajzi megkülönböztetése. A dél-illír és az északnyugati partvidék sokkal fejlettebbek voltak a déli befolyás miatt,⁵⁹ mint a középső, kontinentális illír területek, melyek ellenálltak a hellenizációnak.⁶⁰

Pseudo-Scymnus, aki név szerint említi a legkorábbi ismert népeket az Illirikum partvidéki térségében, a liburnokat, bulinokat, brügeket, encheleket és másokat, így hivatkozik rájuk: „*Néhányuk felett királyok uralkodnak, néhányuk felett uralkodói tekintély, másoknak saját törvényeik vannak; azt mondják, hogy nagyon vallásosak, igazságosak és vendégszeretők, hogy csodálják a rendezett társadalmi viszonyokat, és szeretik a kulturált életet*” (i.m. 420-425):

καὶ τινα μὲν αὐτῶν βασιλικαῖς ἐξουσίαις ὑπῆκο
εἶναι, τινὰ δὲ καὶ μοναρχίαις, ἃ δ'αὐτονομεῖσθαι.
θεοσεβεῖς δ'αὐτοὺς ἄγαν καὶ σφόδρα δικαίους
φασὶ καὶ φιλοξένους, κοινωνικὴν διάθεσιν ἠγαπη-
κότας εἶναι, βίον ζηλοῦν τε κοσμιώτατον.

A szerző osztályozta a dinasztikus királyságokat (βασιλικαὶ ἐξουσίαι), melyek örökletesek voltak, pl. a Strabo által említett királyság-típus a dél-illír térségben, beleértve az encheleusokat és paeonokat, melyek nyilvánvalóan a legfejlettebbek voltak. Azután következnek azok a népek, akiknek fejedelemségük volt (μοναρχίαι), a nép által választott legfőbb vezetővel béke és háború idején, és akiknek hatalma, szemben a βασιλεῖς-szel, nem volt örökletes. Nehéz megmondani, kik voltak ezek a „monarchák”; talán új dinasztiák alapítói. A harmadik kategória Pseudo-Scymnus *Periegesis* c. művében azok a népek, akiknek saját törvényeik voltak (αὐτονομεῖσθαι), s talán törzsi törvények által kormányzott közösségekben éltek, ahol az egyéni uralom fogalma még nem volt teljesen kifejlődve (?), vagy talán független vezetésű városokban (liburnok?).⁶¹ E népeknek a Pseudo-Scymnes által adott jellemzéséből (vallás, törvény, vendégszeretet) arra következtethetünk, hogy nyitottak és fogékonyak voltak a kapcsolatokra, melyek délről vagy máshonnan kínáltak, és kedvezően fogadták az idegen befolyásokat.

E népek legfejlettebbjeinek királyi dinasztiai voltak, különösen azoknak, akik a határvidéken éltek, ahol három ország találkozott, Dél-Ilíria, Epirus és Macedónia. Strabo közli (VII. 7,8. c. 326), hogy a korábbi időkben ezek közül több törzsnek voltak királyai (ταῦτα δὲ πρότερον μὲν καταδυναστεύετο ἕκαστα), és megemlíti az encheleusokat, akik felett Cadmus és Harmonia utódai uralkodtak, a lünkesztek, akik felett Arrabaeus utódai ural-

kodtak a korinthuszi Bakkhiádák nemzetségéből, és a molossziakat, akik felett Achilles unokájának, Pyrrhusnak az utódai uralkodtak. Más nemzeteknek saját királyi dinasztiáik voltak. Azt is írja, hogy Epirus és Illíria a korábbi időkben nagyon sűrűn lakott volt (VII. 7,9. c. 327):

πρότερον μὲν οὖν καὶ πόλεις ἦσαν ἐν τοῖς ἔθνεσι
τούτοις . . . τότε μὲν οὖν, ὡς εἶπον, καίπερ οὔσα
τραχεῖα καὶ ὄρων πλήρης . . . ὁμῶς εὐάνδρει ἢ τε
”Ἠπειρος πᾶσα καὶ ἡ Ἰλλυρίς, VII 7, 9 c. 327

... és volt még számos, kisebb és jelentéktelen nemzet, akik mindegyikének volt királya (VII. 7,3. c. 322). A „korábbi idők”, melyeket Strabo említ (πρότερον μὲν) legvalószínűbben a Herkatasiosz által leírt periódusra vonatkozik, aki a fő forrása volt Strabonak, és arra lehet következtetni, hogy legalábbis i.e. 6. században teljesen elfogadott tény volt, hogy az encheleus királyi háznak Cadmus és Harmonia voltak az ősei, és hogy a legenda Cadmusról és Harmoniáról az encheleusok között ebben az időben már mélyen gyökerezett.

IV.

Érdekes közlés maradt fenn Cadmusról az adriai partvidékkel kapcsolatban Stephanus Byzantinusnál. Topográfiai művében, melyet bübloszi Philón művéből másolt (AD 2. század, *Városokról és híres polgáraikról*), azt olvassuk, hogy Bouthoe (a jelenlegi Budva) egy illír város, mely Cadmus ökrös szekereiről kapta a nevét (βούς = ökör), melyen „gyorsan” (θοός) érkezett Illíriába. Stephanus Byzantinus más írók nyomán kiegészíti az etimológiát: Cadmus a várost az egyiptomi Buto után nevezte el. Hozzáteszi még, hogy Rhizon városa ugyanebben az öbölben van, és az ugyanilyen nevű folyó is (a Kotori-öböl belső oldalán, melyre általában mint folyóra hivatkoztak a klasszikus korban):

Βουθήη, πόλις Ἰλλυρίδος, ὡς Φίλων, διὰ τὸ
Κάδμου ἐπὶ ζεύγους βοῶν ὀχοῦμενον ταχέως ἀνύσαι
τὴν ἐς Ἰλλυριοῦς ὁδόν. οἱ δὲ Κάδμου ἀπὸ τῆς
Αἰγυπτίας Βουτοῦς ὀνομάσαι αὐτήν, καὶ παρα-
φθαρθεῖσαν καλεῖσθαι Βουθήην. ἔχει δ' ἐπὶ τοῦ
μυχοῦ Ῥίζονα πόλιν καὶ ποταμὸν ὁμώνυμον.
τὸ ἐθνικὸν Βουθοαῖος.

Egy 9. századi lexikonban, az *Etymologicum magnum*-ban (ld. még *Etymologicum genuinum*) még két másik etimológia szerepel Budva névével kapcsolatban, melyek eltérnek az ökrös szekér jelentéstől: egyik szerint a név a görög βούτος = oregano (origanum) szóra vezethető vissza, a másik szerint pedig arra, hogy Cadmus segített az illíreknek és letelepedett közöttük (βοηθός = segítő). Ezek az etimológiák nem nyelvészeti, hanem történeti szempontból érdekesek: a bübloszi Philo által használt forrás hasonlóképpen már nem különböztette meg az encheleusokat az illírektől, noha, ezzel ellentétben, a Hérodotosz és Pseudo-Apollodoros által használt forrás állítja, hogy Cadmus az encheleusok segítségére jött, akiket megtámadtak az illírek. Ebben az eredeti közlésben fennmaradtak az illírek letelepedésének valódi történeti körvonalai, akik nem egy vákuumban jelentek meg, hanem ki akarták szorítani a korábbi népességet a déldalmát térségekben és a hátszágukban. Ezeknek az őslakóknak az identitását csak sejteni lehet. Bizonyosan pre-illírek voltak,⁶² talán proto-indo-európaiak, vagy már indo-európaiak, legvalószínűbben erősen kevert eredeti népességek,⁶³ és az illíreket, akik megtámadták őket, valószínűleg a későbbi szövetség névadó törzsének lehet tekinteni (akiknek maradékai ismertek voltak Pomponius Mela és Plinius számára az *Illyrii proprie dicti* néven), mely illír államot alkotott i.e. 5. században, vagy akár korábban.⁶⁴

Egy beszámoló szerint Cadmus egy másik várost is alapított az encheleusok között, nevezetesen Lychnidust (a „Fény Városát”), az ugyanilyen nevű tónál, a jelenlegi Ohrid-ot. Ez a közlés Christodorus egyik epigrammájából származik, mely az *Anthologia Palatina*-ban szerepel (VII. 697). Az epigramma, melyet Joannes Epidamnus-nak ajánlottak, aki Illíria prefektusa volt I. Anasztáziosz idején (491-518), AD 500 táján íródott, míg a gyűjtemény, melyben fennmaradt, a 10 században. Ez az epigramma többek között azt állítja, hogy Joannes ősei Lychnidusból származtak, melyet a föníciai Cadmus alapított:

Εἶχε δ' ἄπ' εὐσεβέων προγόνων ἐρικυδέα πατρὴν
Λυχνιδὸν ἦν Φοῖνιξ Κάδμος ἔδειμε πόλιν.

Noha a megjegyzés nagyon késői, és bizonyos modern írók tagadják hitelességét,⁶⁵ nem kétséges, hogy Lychnidus alapításának említésével ősi hagyományt közvetít. Christodorus, mint művelt költő, tanulmányozta és elfogadta az ősi legendákat, és a greko-római világ különböző térségeinek történetét. Ezenkívül a közlés jól illeszkedik az encheleusok történetéhez, melyet rekonstruálni lehet Hekataiosz, Pseudo-Scylax, és főként Polybius adatai alapján, aki kifejezetten az Ohrid-tóhoz helyezi őket. Cadmus hagyománya elválaszthatatlanul kapcsolódik az encheleusokhoz. Christodorus megjegyzése így vitathatatlanul megerősíti a Polybiustól származó közlést, és egyidejűleg jelzi, hogy Cadmus és Harmonia legendája még elterjedt volt AD 6. században.

Van egy megjegyzés Herodianus grammatikájában is (AD 2. század), miszerint Rhizon városának névadó alapítója Cadmus fia volt⁶⁶:

... Ῥίζων ὁ Κάδμου υἱὸς καὶ πόλις Ἰλλυρίας καὶ
ποταμὸς ὁμώνυμος ...

Egyáltalán nem meglepő, hogy Rhizon (a mai Risan) kapcsolatban lehetett Cadmus-szal; a város jelentős a stratégiai helyzete miatt,⁶⁷ és ebből fakadóan az egyik fő erősség volt az illír királyságban az Agron-dinasztia idején. Teuta például itt keresett menedéket a veresége után, mivel úgy tartották, hogy az erődöt nem lehet bevenni. Kétségtelen az is, hogy legalábbis részben már sokkal régebben lakott volt; az encheleusok egyik városaként említi Pseudo-Scylax (24-25), így nem rendkívüli, hogy beletartozott a görög-encheleus legendák szférájába, és dicső eredetűnek tartották.

A források vizsgálatából nyilvánvaló, hogy a legenda létrejöttének körülményei már homályosak lehettek az i.e. 6. században, nem is szólva Illíria későbbi lakosairól, s így a legenda a helyi régiségbúvárok különféle spekulációinak tárgya lett, akik a térségükben mindenütt a hősök jelenlétének nyomait és jeleit akarták megtalálni. Stephanus Byzantinusnál fennmaradt egy megjegyzés Dyrrachium leírásánál, hogy Eratosthenes (i.e. 3. század) említette Cadmus és Harmonia sírjait a *Geographia*-jában. E sírokat a Drilon (Drin) és Aous (Vijosë vagy Vojuša) folyók mentére helyezték, bár a folyók nagyon távol vannak egymástól és Dyrrachiumhoz sincsenek túl közel. A Drilon ettől északra folyik, az Aous pedig jóval délebbre, noha ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a hellenisztikus kor íróinak földrajzi megállapításai homályosak voltak,⁶⁸ inkább csak azt, hogy mindkét folyó kapcsolatban volt Cadmus és Harmonia sírjaival, melyek nyilvánvalóan kiemelt jelentőségűek voltak. Ugyanebből a korból, i.e. 3. századból vannak adatok a hellenisztikus történetírótól, Philarchustól, melyeket Athenaeus tartott fenn (*Deipn.* XI. 6. p. 462 b; Jacoby, *FGrHist* 81. F 39), egy bizonyos híres illíriai helyről, melyet Cylices-nek neveztek; ennek közelében volt egy Cadmus és Harmonia emlék:

πολλοῖς δὲ καὶ ὁ ἐν Ἰλλυριοῖς τόπος διαβητός
 ἔστιν ὁ καλούμενος Κύλικες, παρ’ ᾧ ἔστι τὸ
 Κάδμου καὶ Ἀρμονίας μνημεῖον, ὡς ἱστορεῖ
 Φύλαρχος ἐν τῇ δευτέρῃ καὶ εἰκοστῇ τῶν
 Ἱστοριῶν.

Cylices városa, noha híresnek nevezték, számunkra ismeretlen. Görög neve „kelyheket” vagy „edényeket” jelent, s talán a terület fontos elhelyezkedésére, vagy a vízfordásnál használt edények alakjára utal. Az is lehetséges, hogy a görög szóval való hasonlósága pusztán véletlen, és hogy a név bizonyos módon kapcsolódott egy liburniai törzs, a *Kaulikoi*, vagy *Culici* nevével (Plin. *Nat.hist.* III. 130.).⁶⁹ R. Katičič ezt összekapcsolta Eratosthenes közlésével,⁷⁰ mely esetben a települést valahol a Drilon és Aous folyók között kellene keresni, noha a forrás teljesen független egymástól. Nagyon valószínű, hogy Cylices ugyanaz a helység, melyet Procopius *Κυλικαί* néven említ (*De aedif.* IV. 4, ed. J. Haury, add. et corr. G. Wirth, Lipsiae 1964, p. 117), aki felsorol más, kisebb, erődített városokat Új-Epirusban, Scodra közelében,⁷¹ tehát a korábbi encheleus parti térségben. Plinius (*Nat.hist.* III. 144) számos görög várost említ Dél-Dalmáciában, melyek az ő korára már teljesen feledésbe merültek (*multorum Graeciae oppidorum deficiens memoria, nec non et civitatum validarum*), és egy ilyen város lehetett Cylices is, mely elvesztette jelentőségét a Principátus idején, de újjáépítették a késő római korban – ha Procopius valóban ugyanarra a városra utal –, valószínűleg a stratégiai kedvező helyzete miatt. A Philarchus által említett Cadmus és Harmonia emlék legvalószínűbben a síremlékük lehetett.

A Drilon-t említi Nicander is (i.e. 2. század), Cadmus-szal és Harmoniával kapcsolatban. Tanító költeményében, a *Theriaca*-ban (607-609), mely a kígyók és más, mérgező állatok harapásáról és ellenszerükről szól, említi az íriszt a Drilon és Naron (Neretva) folyók partjain, a sidoni Cadmus és Harmonia lakóhelyén, s hogy két, szörnyű kígyó alakjában ezek siklanak itt a fű közt. Nicander megemlíti a lakóhelyüket; az eredeti szövegben használt kifejezés a *θεμελίον*, melyet A.S.F. Gow és R. Katičič ’lakóhely’-nek fordított.⁷² Ebben a kontextusban a szó talán templomot jelent, és Nicander a Drilonhoz és a Naronhoz kapcsolta, így jóval északabbra helyezve Cadmust és Harmoniát, mint Eratosthenes, föl egészen az Illíria és Liburnia közötti határig.⁷³ Cadmus és Harmonia templomát említi Pseudo-Scylax *Periplus*-a is a jegyzetekben, melyeket később adtak hozzá az eredeti szöveghez, és csupán partmenti településeket, folyókat, és a hajózáshoz szükséges napi távolságokat sorolnak fel benne.⁷⁴ Itt az szerepel, hogy a távolság a Naron folyótól az Arion folyóig egy nap hajóút, és további fél nap kell, hogy az Ariontól Cadmus és Harmonia emlékhelyéig jussunk, vagyis a templom messzebb lehetett az Arion folyótól (i.m. 24):

Καὶ ἀπὸ τοῦ Νάρωνος ἐπὶ τὸν Ἀρίωνα ποταμὸν
 ἡμέρας ἔστι πλοῦς. ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀρίωνος ποταμοῦ
 πλοῦς ἡμέρας ἡμισυ, καὶ Κάδμου καὶ Ἀρμονίας
 οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα, καὶ ἱερὸν ἄποθεν τοῦ
 Ἀρίωνος ποταμοῦ /cod. Vatic./

Így Cadmus és Harmonia emlékeit, melyek sírjukat jelezték, vagy őket jelképezték kígyó alakban, említi a *Periplus*. Egy Dionysusról írt epikus költeményében Nonnus (AD. 5. század) azt írja (XLIV. 115-118), hogy kígyó alakú kővé változtak. Ez illene az Adriai-tenger bejáratára, mely „kígyókat táplál” (παρ’ Ἰλλυρικοῖο δρακοντοβάτου στόμα πόντου), s így valahol a Dél-Adria mellékére. Dionysius Periegetes (ld. alább) szintén hivatkozik két sziklára, melyeket Cadmusnak és Harmoniának szenteltek. A templomra való hivatkozások jelzik e hős párt kultuszát Dél-Illíriában. Az Arion-folyó neve Pseudo-Scylaxnál nehézséget jelent, mert máshonnan nem ismert, de a különféle kísérletek ellenére,⁷⁵ M. Suič magyarázata a legvalószínűbb, hogy e nevet pontatlanul írták le a másolás folyamán, a felületes olvasásnak köszönhetően, és

az eredeti folyónév ΔΡΙΑΟΝ volt, mely a kéziratban nagybetűkkel szerepelt. A Drilont tehát Cadmusszal és Harmoniával kapcsolatban egyaránt említi Eratosthenes és Nicander.

Dionysius Periegetes (AD. 2. század) az Οἰκουμένης περιήγησις c. költeményében említi (387-397. sor, ed. C. Müller, *GGM* 2, p. 127) Cadmus és Harmonia sírjával (τύμβος) kapcsolatban, ahol kígyóvá változtak, miután megérkeztek Thébából, hogy van két szikla egymás mellett, amelyek összecsapódnak, ha a helybelieket baj fenyegeti. A sír és a sziklák szerinte valahol az „öböl közelében” voltak (κεῖνον δ' ἄν περὶ κόλπον), amely a Cerauni-hegyekig terjed. R. Katičić szerint ez legvalószínűbben a partvidéknek azon a szakaszán lehetett, melyet Dionysius illír szárazföldnek nevezett, a bulinok földjétől a Cerauni-földfokig (Kepi Gjuhëzës).⁷⁶ Ez a földrajzi elhelyezés a legpontatlanabb az összes többi között, mivel hozzávetőleg magában foglalja az egész illír partvidéket a Neretvától a Vojušáig. Hasonló információt nyújt Avienus (537-550), és Priscianus (381-395), akiknek elbeszélése Dionysiuson alapszik. Eustathius, egy thesszalonikéi metropolita és bizánci tudós a 12. században, a Dionysius Periegetes-hez írt kommentárjában pontatlanul helyezi el Cadmus és Harmonia sírját a Cerauni-hegyek környékén; ilyen tévedés könnyen adódik egy hibás olvasásból. Dionysius sorait allegorikusan értelmezte, a klasszikus irodalom középkori fogalmaival: a kígyóvá válást büntetésként kapták az Árész-sárkány megöléséért, ezért ezt úgy kell magyarázni, mint jellemük és természetük átalakulását egy kígyószerű barbársággá.

Cadmus és Harmonia sírjának hagyománya fennmaradt a hellenisztikus költészetben is. Apollonius Rhodius *Argonautica* c. epikus művében (IV. 516-518) megemlíti, hogy a sírjuk egy sötétvízű, mély illír folyó mentén volt, az encheleusok földjén:

ἐπ' Ἰλλυρικοῖο μελαμβραθεὸς ποταμοῖο τύμβος ἴν'
'Ἀρμονίης Κάδμοιό τε . . . ἀνδράσιν Ἐγγελέεσσιν . . .

Az encheleusok említése jelzi, hogy az információ korábbi forrásból származik, vagy olyan szövegekből, amelyek korai adatokat őriztek meg. Callimachus hasonlóképp említi a szőke Harmonia, „a kígyó” emlékeit egy illír folyó közelében (ld. Strabo, I. 2, 39 c. 46; vö. V. 1, 9 c. 216). Azonos kontextusban említi ugyanazt a folyót Lycophron, de a Dizerus név alatt (βαθεῖ Διζήρου πορῶ, *Alexandra* 1026), de itt nincs szó Cadmusról és Harmoniáról. R. Katičić véleménye szerint Timaeus volt a közös forrása mindhárom költőnek.⁷⁷ Szerinte a folyó a Barbanna (a mai Bojana) volt, a Drilon egyik mellékfolyója, míg F. Vian feltételezi, hogy a „fekete és mély” illír folyó a Rhizon öblére vonatkozott.⁷⁸

Cadmus és Harmonia legendájának népszerűségét Illíriában más is mutatja, különösen a művészeti alkotások, amire tárgyi bizonyíték van. Évekkel ezelőtt két, hellenisztikus kori bronzlemezt találtak Albániában és a montenegrói Crna Gorában, melyeken majdnem azonos ábrázolások jelentek meg: mindkettőn katonák szerepelnek ütközet közben, illír sisakban, makedón típusú pajzsokkal, lóháton és gyalogosan, és egy nagy kígyó ágaskodik mellettük, amely mintegy segíti a „katonáit” a barbár ellenséggel szemben. Az egyik lemezt Selcë e Poshtme településnél találták, az Ohrid-tó albániai oldalánál,⁷⁹ a másikat pedig egy temetőben a Crna Gora-i Gostilj közelében, a Skadar-tótól északra.⁸⁰ Tudomásom szerint mindkét lemez értelmezését legutóbb megkísérelte A. Stipčević és G. Kossack.⁸¹ Stipčević a kígyó alakjában az ősök heroizálását látta. A cikk a heroikus ősök illír kultuszának különböző aspektusait tárgyalja, és az elhunyt kiváló ősök kígyó alakban való tiszteletének jeleként említi a fenti két lemezt. Noha e lemezek erős görög hatást mutatnak, ami megjelenik más művészi ábrázolásokon is, a szerző véleménye szerint mindkét ábrázolás szimbolikus tartalma kizárólag illír. D. Rendič-Miočević feltételezte, hogy ezek a lemezek (más lemezeket is találtak, de ezeken a motívumok némiképp eltérőek) az illír területen kívüli műhelyekben készültek illír piac számára.⁸²

Hasonló kánon szerint készült hellenisztikus kori bronz övlemezek, harcoló katonákkal és egy „kígyó-istenséggel”, mely Kadmoszt reprezentálhatta az encheleusok ősi területén, balra: Selcë e Poshtme, az Ohrid-tó nyugati, albániai oldalánál (M. Šašel Kos, in *Portolano Adriatico*, III. no. 3, 2007); jobbra: Gostilj, a Skodar-tó északi, montenegrói oldalánál (Đ. Basler, in *GZM*, Sveska XXIV, Sarajevo, 1969).

Mint már N. Ceka felvetette, ezek a kígyók talán kapcsolatban lehetnek a Cadmus-legendával.⁸³ Noha feltételezhető, hogy a Cadmus-legendán kívül más görög legendák is megjelenhettek Illíriában, de talán kevésbé valószínű, hogy más legendákban egy kígyó ugyanilyen elsőrendű szerepet játsszon. Így számomra nem nehéz a fenti két lemez kígyó-ábrázolásaiban Cadmus alakját látni, amint kígyó alakban sikeresen megsegíti az encheleusokat az illírekkel folytatott harcukban, vagy amint kígyó alakban vezeti a „vegyes” barbár sereget a görög városok ellen. Egy ilyen ábrázolás jól illeszkedik Cadmus kígyóvá változásának leírásaihoz akár Théba elhagyása előtt, és további sorsának leírásához, ahogy Euripides megörökítette a *Bakkhánsnők*-ben, mint említettük a cikk elején. Euripides tragédiái rendkívül népszerűek voltak a klasszikus korban, és ezeket Görögországon kívül is előadták, a makedón udvarnál (Euripides 408-tól haláláig, 406-ig Archelaus király udvarában élt Pellában), ha nem is mindenütt a Balkánon, de legalábbis Dél-Dalmácia görög kolóniáin. E költemények tartalmának irányulása ellenére – Euripides nagymértékben egy szigeti görög felfogást képviselt, és diszkreditálni akarta az idegen eredetű thébai dinasztiát –, mely szinte teljesen feledésbe merült a hellenizmus korára, feltételezhető, hogy költeményeinek nagyobb hallgatósága volt abban az országban, melyet Cadmus és Harmonia alapított, úgyszólván egy második hazaként, mint másutt, és a művészek szívesen ábrázolták őket. Érdekes, hogy mindkét lemezt pontosan abban a térségben találták, mely korábban az encheleus királysághoz tartozott, ami tovább erősíti a megközelítésem. A gostilji sírt az illír háborúk korára keltezik, és Đ. Basler utal rá, hogy a lemezeken látható jelenet az illír labeaták és a makedónok harcait ábrázolja.⁸⁴ Az ellenség, amely gyalogos katonákból áll, makedón pajzsokat tart. A kígyó alakját úgy lehet magyarázni, mint a halhatatlan, mítikus Cadmus királyt, aki a nehéz pillanatokban örködik népe leszármazottai felett. De mivel a legtöbb fegyver-ábrázolás a lemezeken nem egykorú, és az egész jelenet mítikus tartalomról árulkodik, legjobb kizárni az értelmezésből a kortárs eseményeket.

Strabo, a már említett töredékben, ahol leírja, hogy az encheleusok felett Cadmus és Harmonia leszármazottai uralkodtak (VII. 7,8 c. 326), megjegyzi, hogy az ő korában voltak helyek ebben az országban, melyek kapcsolatban voltak a rájuk vonatkozó legendákkal (καὶ τὰ μυθευόμενα περὶ αὐτῶν ἐκεῖ δείκνυται). Ezek a fent tárgyalt helyek a Naron, Drilon és Aous folyók mentén voltak, és a híres Cylices város, ahol a sírjuk volt; a templomuk az Arion folyónál volt (valószínűleg a Drionhoz), és egy másik illír folyónál is (valószínűleg a Barbanánál), ahová a sírjukat helyezték, és azon a helyen is, ahol Harmonia életet adott Illyriusnak. Köveket és sziklákat szenteltek Cadmusnak és Harmoniának, ugyanúgy városokat, melyeket

Cadmus és utódai alapítottak, s amelyek közül jelenleg csak Buthoét, Lychnidust és Rhizont ismerjük.

V.

Egy másik legenda is létezik, amely még szorosabban kapcsolódik Illíriához és ugyanúgy Cadmushoz és Harmoniához: egy legenda szól a leányukról, Agaüéről, melyet Pseudo-Hyginus őrzött meg. Agaüének volt egy szerencsétlen fia, Pentheus, akit anyja darabokra tépett a dionüszosi őrzöngés közepette. Dionysus isten így állt bosszút Cadmus családján, mivel Pentheus ellenezte Dionysus kultuszának meghonosítását Thébában. Agaüé a szörnyű bűne után Illíriába menekült, ahol befogadta Lycotheres király, aki feleségül vette (*Hygini fabulae*, ed. H.I. Rose, Leyden 19673, no. 184; Stob. *Anth.* IV. 25,9). Így Agaüé is menedéket talált Illíriában. Az illír királyt, Lycotherest csak Pseudo-Hyginus említi: a név görög, és olyan embert jelent, aki bátor, mint egy farkas. Ha a nevet görögre fordították, ez jól illeszkedik az illír onomasztikában azokhoz a nevekhez, melyek tartalmazzák a 'farkas' szót; ilyen a Volsimus, a paeligek királyának neve, aki *ex Illyrico orti*, illír vidékről származott, mely nevet latinul Lucullus-ra lehet fordítani, ami fiatal farkast jelent. Hasonlóképpen a paeoni dinasztia Lykkeios neve is ebbe a névcsoportba tartozik. A név egybehangzik a Veskleves-típusú nevekkel, melyeket R. Katičič olyan neveknek tart, melyek jelentése egy epikus szájhagyományt jelez az illírek között.⁸⁵ Mint Pseudo-Hyginus két másik fejezetben (240, 254) megjegyzi, Agaüé később megölte Lycotherest, hogy a királyságát átjuttassa apjának, Cadmusnak. Noha a forrás kései és megbízhatatlan, és a történetnek kifejezetten mítikus elemei vannak, mindazonáltal érdekes, hogy semmi ellentmondót nem tartalmaz más források közléseivel: Cadmus letelepedett az encheleusok között, és segített nekik a háborúban az illír ellenségeikkel szemben, és Agaüé megölte, vagy megparancsolta, hogy öljék meg az ellenséges királyt. Ez a történet elvileg magyarázható úgy, *mutatis mutandis*, mint a távoli, dinasztikus intrikák visszangja, melyek állandó jellemzői e területek későbbi történelmének.

A boiótiai vagy argoszi görögök és az encheleusok közötti kapcsolatok – leszámítva a Cadmus-történetet és a thébai kadmeusoknak az epigonok elől az encheleusokhoz való menekülése legendáját – szintén megjelennek Amphiareus harci kocsi-hajtójának, Buto-nak a történetében, aki Polybius szerint Amphiareus eltűnése után Harpüa városába ment, amely Illíriában volt az encheleusoknál. Ezt az információt Stephanus Byzantinus őrizte meg a *Harpya* címszó alatt, és R. Katičič részletesen elemezte.⁸⁶ Amphiareus a Hetek egyike volt, akik sikertelenül ostromolták Thébát Polynicésszel és Adrasztusszal. Az ütközet folyamán eltűnt a föld alatt, s ezért mint prófétát tisztelték. Az encheleus várost, Harpüát csak ebből a részletből ismerjük. Hasonló helynevek ismertek egyéb városokkal kapcsolatban, mint pl. Apulia (*Arpi*), Latium (*Arpinum*), és Elis (*Harpina*, Paus. VI. 21,8).⁸⁷ Bato, az egyik legjelentősebb illír név a római korban, eredetileg, mint Katičič kimutatta,⁸⁸ valószínűleg egy *nomen sacrum*; Pausanias említi, hogy temploma volt Argoszban (II. 23,2), és nagyon valószínű, hogy Harpüában hősként tisztelték. A név szokatlanul elterjedt elsősorban Illíriában, Thébában (vagy inkább Argoszban) és Troászban, mindenütt legendákhoz és a valláshoz kapcsolódik, ami jelzi az ősi kultikus és vallási kapcsolatokat, melyek Katičič véleménye szerint messze túlterjedtek a nyelvi és etnikai határokon.

A negyedik forrás, amely Apollonius Rhodius, Callimachus és Lycophron művein kívül szintén egy illír folyót említi, amikor Cadmusról és Harmoniáról beszél, egy kommentár Vergilius *Aeneid*-éhez, a *Scholia Vaticana* (az I. 243. vershez; II. p. 311 Lion), melyben ez áll: „Amikor Cadmus, Agenor fia, a feleségével, Harmoniával elhagyta Thébát, és méltatlan sorsát követve átkelt Macedóniába, egy fiatal fiút hagyott maga után, aki Harmoniától született az illíriai folyónál. Egy kígyó tekeredett a fiú köré, és táplálta őt, amíg felnőtt, a testével védelmezte, és erővel töltötte el, hogy uralkodjon ebben az országban. A kígyó Illyrius-nak nevezte,

a saját neve után” (Cadmus, Agenoris filius, relictis Thebis, comite Harmonia coniuge fortunae iniurias sustinens fines Macedoniae supergressus parvulum filium, qui iuxta Illyricum fluvium ab Harmonia editus fuerat, dereliquit. Hunc serpens spiris suis innexuit et, donec ad adultos veniret annos, amplexu corporis fovit imbuitque viribus, quibus omnem illam regionem sibi subdidit. Hinc ex vocabulo suo Illyrium denominavit). Így ismét megjelenik Cadmus fia, Illyrius, akit, mint fentebb láttuk, említett Pseudo-Apollodorus, és ismerték a bizánci írók is, mint Stephanus Byzantinus (ld. *Illyria*) és Eustathius, aki Dionysius művéhez írt kommentárjában hozzátette: „*Mint mondják, az illírek a nevüket Illyriustól kapták, Cadmus és Harmonia fiától.*”

A kígyó motívuma nyilvánvalóan egy kígyó-istenségtől származik, amely teljesen független azoktól a kígyóktól, melyekké átváltozott Cadmus és Harmonia. Mind a klasszikus, mind a modern etimológia megkísérelte az „Illyrii” nevet a ’kígyó’ szóból származtatni; a két szó, melyeket Hesychius fenntartott, ἰλλίς, és ἰλλός, azt jelenti „sodrott” és „görbe”, ami lehetséges, hogy a kígyókat szimbolizálta.⁸⁹ Noha ezek a görög nyelvből származnak, valószínűleg egy helyi etimológiát követnek, amely egy illír szót vett át a saját nyelv alapján, és nem lehet kizárni, hogy az illír ’kígyó’ szó hasonlíthatott a görög változatához. K. Oštir az ’illír’ nevet a pre-indo-európai *ilur*, ’kígyó’ szóból magyarázta, és összevetette a hettita mítikus kígyó, az *Iluyankas* nevével,⁹⁰ amelyről általában azt tartják, hogy autentikus proto-hatti forrásból származik,⁹¹ így a kapcsolat nem különösebben meggyőző. Nem kizárt, hogy a kígyó az illír nép egyik totemállata lehetett,⁹² noha az ilyen magyarázatok nagy óvatosságot igényelnek.

Bárhogy is legyen, az igaz, hogy a kígyó-kultusz domináns szerepet játszott a dél-illírek között, hasonló, mint a nap-kultusz szimbólumai az Észak-Balkánon.⁹³ A kígyó-szimbólumok, mint díszítések, már a kőkorszak elején felbukkannak, kígyó-szobrokkal és kígyó-istennőkkel együtt, és nyilvánvaló, hogy a kígyó, bárhol jelenjen is meg, befolyásolta a primitív ember felfogását, aki, mint a leletek jelzik, egyrészt a háziállatok védelmezőjét látta benne, másrészt a termékenységgel kapcsolatos chtonikus istenséget.⁹⁴ A kígyó fontos szimbólum a Mediterráneumban később is, a görögök, etruszkok és a rómaiak között,⁹⁵ és máig fontos szerepet játszik minden nép vallásában, mitológiájában vagy szájhagyományában, akik olyan országokban laknak, ahol kígyók léteznek. A. Stipčević egy cikksorozatban és összefoglalásában, *Kultni simboli kod Ilira*,⁹⁶ tárgyalta a kígyó-szimbolizmust a dél-illírek között, amely úgyszólván a mindennapi élet valamennyi aspektusában megjelenik a lakosok körében: az ékszerek díszítésében,⁹⁷ a greko-illír és illír városok pénzein,⁹⁸ a sírokon,⁹⁹ és a lakóhelyeken. Mint a *labeatae* éremleletek mutatják, kígyókat ábrázoltak a hajóik orrán.¹⁰⁰ További érdekesség, hogy a *Draco* és *Dracontilla* nevek többször megjelennek a dalmáciai feliratokon.¹⁰¹ Van egy miniatűr bronzfigura is az Ohrid Múzeumban, 7,2 cm magas, a Trebeniško Kale lelőhelyen találták, abban a térségben, ahová az *encheleus*okat helyezik. P. Lisičar publikálta, mint női *Laokoon*-típust,¹⁰² melyet F. Vian szeretett volna úgy értelmezni, mint Illyriust, amint a kígyó táplálja,¹⁰³ de amelyet a leg-egyszerűbben kígyó-istennőnek lehet tekinteni, vagy egyik papnőjének. A szobrocska egy méztelen nőalakot ábrázol, mellekkel, hosszú hajjal, s egy kígyó tekeredik rá.

A kígyó-kultusz rendkívül mélyen gyökerezik, amit jelez e kultusz továbbélése, mely a közelmúltig megőrződött, sőt szinte máig. Így Cavtatban, az ősi Epidaurum helyén, egy barlangot mutogattak még a 19. század végén, ahol Szt. Hilarion élt AD 365-ben, aki megölt egy kígyót, mint leírja Szt. Jeromos a szent életrajzában (*Sancti Hieronymi Vita S. Hilarionis eremitae c. 39*). Sutornánál, a régi *encheleus* partvidéken, bűn megölni egy „blavor”-t (látatlan gyík), melyet a ház védelmezőjének tekintenek, és a küszöb alatt lakik. A *blavor* szó, mely kapcsolatban van az albán *bullar*, látatlan gyík, vakféreg, és a román *balaur*, sárkány szavakkal, egy pre-szláv balkanizmus, amely szintén mutatja a kígyó-kultusz folytonosságát.¹⁰⁴

VI.

Ideális lenne, ha Cadmust legalább hozzávetőlegesen elhelyezhetnénk időrendileg. Ez látszólag nem lenne nehéz, mivel Cadmus egy genealógiailag meghatározható személy, noha a klasszikus korból fennmaradt leszármazásai jelentősen különböznek. Pherecydes és más, i.e. 5. századi szerzők szerint Cadmus az egyik kortársa volt Danaus-nak, aki az Argive királyi ház genealógiája szerint a trójai háború előtt kilenc nemzedékkal élt (a klasszikus korban egy nemzedék általában 45 évnyi idő volt, míg jelenleg kb. három nemzedéket tekintünk egy évszázadnyi időnek).¹⁰⁵ A thébai genealógia szerint, melyet Hérodotosz és Sophokles tartott fenn, Cadmus a trójai háború előtt hat nemzedékkal élt; ha a számításokat a krétai genealógia alapján végezték (Homérosz szerint), akkor Európa, Cadmus unokahúga vagy húga csak három nemzedékkal élt a trójai háború előtt.¹⁰⁶ Ez azt jelenti, hogy a hagyományos leszármazási listák között is hat teljes nemzedéknyi szakadék van, kb. 200 év; ez nagy eltéréseket eredményez a kronológiában, ami i.e. 1455 és 1285 között mozog.¹⁰⁷ Ezek a különbségek azonban, mint C. Brillante megjegyezte,¹⁰⁸ bizonyos fokig csupán látszólagosak és másodlagosak, mivel világos, hogy a fentiek közül a legnagyobb hitelt a saját, thébai genealógiának kell megadni. A különböző adatok mindazonáltal figyelmeztetnek, hogy eleve tévedés megkísérelni Cadmus meghatározását egy szűk időrendi keretben, vagy összekapcsolni meghatározott régészeti leletekkel, sőt egy régészeti horizonttal. Pusztán azt lehet megállapítani, hogy az ókori beszámolók szerint Cadmus valószínűleg a műkénei korban élt (i.e. 2000-1200). A történetek többsége föníciai eredetűnek tekinti, noha többször összekapcsolják Egyiptommal, főleg az egyiptomi Thébával (többek között Diodorus Siculus, Conon, Eusebius, Nonnus, és későbbi írók);¹⁰⁹ csupán Photius és Suda jegyzi meg, hogy a legendás thébai király, Ogyges fia.¹¹⁰ A 'föníciai' kifejezés az ókorban félreérthetetlenül egy idegent jelentett Föníciából; azonban Cadmus eredetének e magyarázatát vitatja a modern szakirodalom. A szkepszist az a gyanú táplálja, hogy a klasszikus korban a 'föníciai' szót valószínűleg nagyon korán pontatlanul értették, és egy kortárs kifejezést tükrözött, miközben az eredeti jelentése más lehetett. Ez egy kulcsfontosságú kérdés a legenda értelmezésében.

Ruth B. Edwards, aki legutóbb szembenézett ezekkel az összetett problémákkal, újfent áttekintette a különböző hipotéziseket, hogy mit jelent a 'föníciai' kifejezés Cadmusszal kapcsolatban. Nagyon változatosak a felfogások, hogy Cadmus ténylegesen mit képviselt a görög történelemben. G. de Sanctis megkísérelte a legendát visszahelyezni a mítikus szférába, és Cadmust napistenként magyarázta. Ílymódon a thébai akropoliszon imádták, melyet róla neveztek el Cadmeiának; megölte az Árész-sárkányt (az alvilág istenségét, a gonosz megtestesítőjét, aki eredetileg maga Árész lehetett), mely egy barlangban élt az akropolisz lábánál. Kísérői „vörös” démonok voltak (a görög φοῖνιξ; phoinix, többek között 'vörös' jelentésű).¹¹¹ Ez a magyarázat, mely egyébként a 19. században keletkezett,¹¹² megtalálható M. Guarduccinál is.¹¹³ Ezzel ellentétben J. Zafiropulo szinte szó szerint értelmezte a Cadmos-legendát, és feltételezte, hogy a görög hősök emberek voltak, akik ténylegesen léteztek; ezen az alapon az eseményeket többé-kevésbé úgy rekonstruálja, ahogy megjelennek a klasszikus forrásokban, és Cadmus „egy nagy politikus, és mindenekfelett kiváló szervező, aki átfogóan megértette kora problémáit.”¹¹⁴

Létezik a két megközelítés között – bár csak bizonyos speciális hipotéziseknek tekintik őket ¹¹⁵ –, egy egész sor ilyen vagy olyan magyarázat. Noha úgy tűnik, hogy a legfontosabb kérdés a mai napig megválaszolatlan, hogy vajon a legendák anyagát lehet-e használni arra, hogy legalább a kereteit meghatározzuk a műkénei történelemnek (a korai vagy a késői periódusainak), vagy a legenda feltételezett történeti magvát teljesen el kell-e vetni,¹¹⁶ a probléma mindazonáltal konkrétabban jelenik meg – és ez az uralkodó vélemény¹¹⁷ –, ha feltesszük a kérdést, hogy a legenda milyen mértékben és formában tartalmazza a „heroikus”, azaz műkénei kor, vagy akár korábbi korszakok visszhangjait. A legendák értelmezése lényegileg nem szub-

jektívebb, mint a régészeti anyag értelmezése. A 19. század végére nagyon széles körben elterjedt a régészeti és történeti irodalomban az a felfogás, hogy a bronzkori vívmányok erős kapcsolatban kellett legyenek a keleti kultúrákkal.¹¹⁸ Nem sokkal ezután elfogadott tény lett, hogy ezek a hatások Krétáról jöttek,¹¹⁹ és jelenleg nagymértékben hangsúlyozzák a kontinentális görög térség autochton, független kultúráját.¹²⁰ A régészeti anyag változatos értelmezéseit erősen befolyásolják a legenda-értelmezések is. Két alapvetően szembenálló elmélet uralta a 19-20. század történetírását: az első lényege, hogy Cadmus, mint föníciai, a későbbi hagyomány szférájába tartozik, amely nem-értésen, művelt spekuláción, sőt kitaláláson alapszik. A 'föníciai' egyszerűen a külföldi szinonímája volt, mivel a 9-8. századi görögök számára a külföldiek főként föníciaiak voltak.¹²¹ A második elmélet bizonyos történeti alapot feltételez a 'föníciai' eredetre. Ha az első elmélet egyes támogatóit felsoroljuk, néhány névről nem feledkezhetünk meg, mint pl. E. Bethe-ről, aki úgy tartotta, hogy Cadmus, Europa és Phoinix boiótiai héroszok voltak.¹²² Hasonló véleményen voltak O. Crusius, aki egy lexikális hozzájárulást nyújtott Cadmusról W.H. Roscher könyvében,¹²³ valamint összefoglaló görög történelmi munkák szerzői, E. Mayer,¹²⁴ és K.J. Beloch.¹²⁵ Az elmélet különösen meggyőző lett A.D. Keramopoulos thébai ásatásait követően, melyek megmutatták, hogy a város hasonló módon fejlődött, mint más műkénei városok, és nincs semmilyen föníciai leletanyaga.¹²⁶ A.W. Gomme megkísérelte bizonyítani, hogy Cadmus föníciai eredete a kisázsiai logográfusok művelt spekulációja volt,¹²⁷ és hasonlóan vélekedett K. Latte, a Cadmusról szóló fejezet szerzője Pauly-Wissowa munkájában,¹²⁸ és a legenda kezdeteit Miletusba helyezte, és a következtetéseit többek között U. v. Wilamowitz és P. Friedländer munkáira alapozta. Azok között, akik legutóbb részletesen tanulmányozták a Cadmus-legendát és tagadták a föníciai eredetének történeti alapját, ott találjuk F. Vian-t, aki „föníciai délibábnak” nevezte ezt,¹²⁹ nyilvánvaló utalással S. Reinach 1893-as tanulmányára, „A keleti délibáb”-ra.¹³⁰

A második elmélet támogatói között, akik megkísérlik, hogy érveket találjanak Cadmus külföldi eredetének történeti igazolására, szükséges megemlíteni különösen azokat, akik a φοῖνῖς, „vörös” szó alapján, mellyel az Égei-térség eredeti lakóit jelölik, akik sötétebb bőrszínűek voltak, úgy tartják, hogy Cadmus legendája a minosziak egy thébai betelepülése emlékét tartalmazza. Ezek többek között H.R. Hall,¹³¹ Sir John Myers (a *CAH* egyik társszerzője)¹³² és A.R. Burn.¹³³ Néhányan, mint R. Weill, még szélesebb értelemben határozzák meg őt, mint a krétai-egyiptomi-ázsiai elemek megszemélyesítőjét.¹³⁴ G. Bonfante feltevése különösen érdekes számunkra, nevezetesen, hogy Fönícia eredetileg Illíriát jelentette, s ezért Cadmus illír hős, és a legenda az illírek bizonyos korai, boiótiai bevándorlásának emlékét tükrözi, ahol a jelenlétüket jelzi egy sor „illír” helynév.¹³⁵ Ezt az elméletet nyelvészeti tanulmányokkal támasztották alá, melyek a II. világháború előtt és után a pán-illírismus egyik alapjait képezték.¹³⁶ Sajnos a szerző érvei pontatlan nyelvészeti magyarázatokon és származtatásokon alapszanak, és a tézis legbizonytalanabb része az, hogy egyetlen forrás sem említi, hogy Cadmus Illíriából jött volna. Hasonló véleményen volt M.B. Sakellariou, aki Cadmus legendáját úgy próbálta magyarázni, mint a pelaszg törzsek bevándorlását Illíriából Thébába, noha ennek az érvelésnek a gyenge pontja, hogy szinte semmit nem tudunk a pelaszgokról.¹³⁷ Tekintélyes vélemények, mint V. Bérard-é,¹³⁸ megjelentek a 19. század elején, melyek úgy mutatták be a legendát, mint ami a föníciai hatás nyomait hordozza Görögországban, és mint egy általános keleti hatást. F.H. Stubbings hasonlóképpen összekapcsolta a késő hellenikus civilizációt új, keleti vezetők érkezésével, mely például tükröződne Cadmus és Danaus legendáiban.¹³⁹ Néhányan, mint L.B. Holland,¹⁴⁰ Föniciából és Egyiptomból érkező görög nyelvű hódítók megszemélyesítését látják Cadmusban, aki enklávékat hozott létre e területeken i.e. 1900 táján.

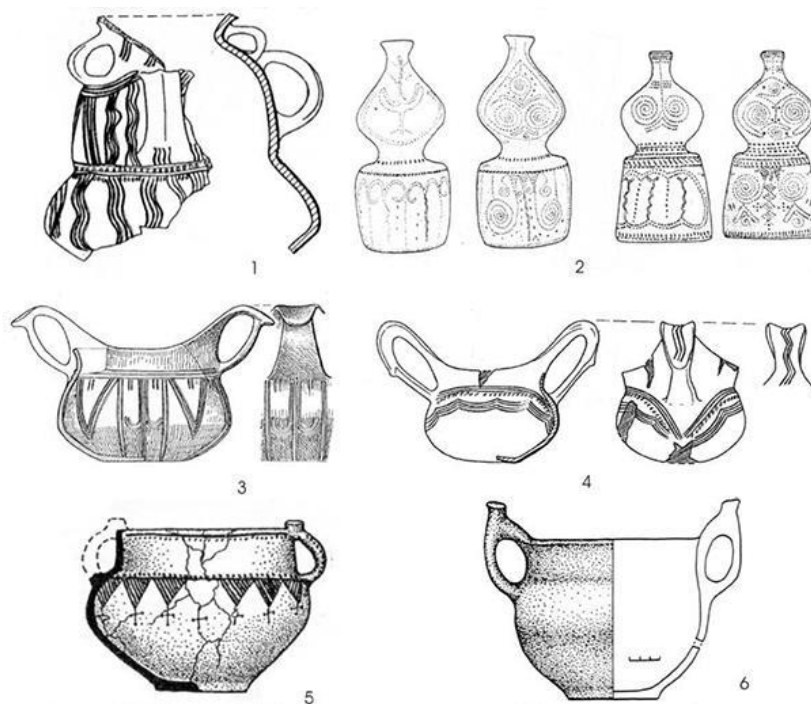
Balról jobbra: ó-babiloni (nr. 29), szíro-föníciai (nr. 55) és thébai (nr. 39) pecsétnyomók a thébai leletből (E. Porada nyomán, K. Kopaniás 2008)

1963-ban mintegy száz, agátból és lapis lazuliból készült hengeres pecsétet találtak a thébai Cadmeia lelőhelyen, melyeket a Késő Hellenisztikus III B cserépedényekkel kelteztek.¹⁴¹ Ezeknek a pecséteknek egy jelentős része keletről származott, és a többségüket sikerült pontosan osztályozni. Edith Porada publikált több, rövid, előzetes beszámolót ezekről a pecsétokről, melyekben ezeket nagyjából osztályozták,¹⁴² és egy további tanulmány ezekről a leletekről nemrég jelent meg.¹⁴³ Volt köztük pre-babiloni és babiloni (ca. i.e. 2500-1600), néhányuk mitanni a 15-14. századból, egy hattita a 14. századból, néhány meghatározhatatlan az Égei-térségből, és egy műkénei. A ciprusi (1450-1250) és kasszita pecsét-csoportok különösen kitűnnek, mert nagyrészükhöz ékírásos feliratok tartoztak (14. század közepétől a 13. század utolsó harmadáig); Porada szerint ezek valószínűleg az asszír király, I. Tukulti-Ninurta (1243-1207) adományaként kerültek Thébába, miután legyőzte a kasszita uralkodókat. A kincs csupán egy rövid ideig volt a thébai fejedelem birtokában, a második palota lerombolásáig, amit a fazekasáru alapján kb. 1220-ra kelteztek.¹⁴⁴

Bár ezt megelőzően majdnem lehetetlen bizonyítani a kapcsolatot a föníciaiak és a thébaiak között a régészeti anyag alapján, ez a szenzációs lelet kifejezetten megmutatta, hogy ténylegesen léteztek közvetlen kapcsolatok Théba és a Kelet között. Ennek az új leletnek a fényében még jelentősebb a tény, hogy Théba, a thesszáliai kisvárossal, Alusszal együtt (melyet Athamas alapított azon a helyen, ahol farkasok adták neki a zsákmányukat, mivel a jóslat szerint azon a helyen kellett várost alapítania, ahol a vadállatok vendége lesz), az egyetlen város volt a szárazföldi Görögországban, melynek saját valódi alapítási mítosza volt. N.G.L. Hammond úgy vélte, hogy a pecsétgyűjtemény nyivánvalóan Cadmus királyi öröksége, mely valószínűleg az epigonokkal folytatott küzdelmekben veszett el,¹⁴⁵ míg G.E. Mylonas ezt úgy értelmezte, mint a kereskedelmi kapcsolatok és az egyik thébai uralkodó régészeti iránti érdeklődésének jelét.¹⁴⁶ Szintén érdekes F. Schachermayer véleménye, hogy a palota lakói az ősi sírokban fedezték fel ezeket a pecséteteket. Feltevése szerint felismerték a pecsétetek keleti eredetét, és a rajtuk lévő írás alapján következtettek Cadmusnak, az írásbeliség elterjesztőjének föníciai eredetére.¹⁴⁷ Sok minden még megmagyarázatlan ezekkel a pecsétetekkel kapcsolatban, de a tény ellenére, hogy ezek nem jeleznek közvetlen kapcsolatot a kánaánita állammal, segíthetnek felismerni, hogy a Cadmus-legenda ténylegesen tükrözheti egy föníciai vagy kánaáni letelepedés emlékét Thébában.¹⁴⁸ J.N. Coldstream egy érdekes cikkben rámutatott, hogy a föníciai kereskedelem már i.e. 9. században jelentősen fejlett volt az egész Égei-tenger térségében, nemcsak Krétán és más szigeteken, hanem például Athénben és Euboián is. Ezenkívül régészeti bizonyítékokat hoz a föníciai mesteremberek figyelemreméltó jelenlétére a jelzett térség településeiben.¹⁴⁹ Így kezd

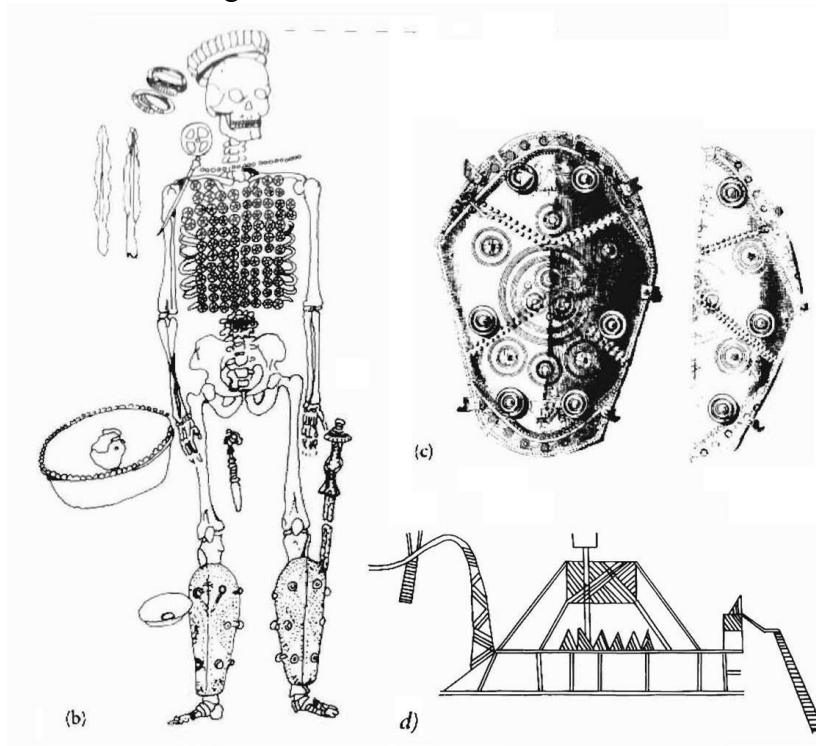
valószínűbbé válni, hogy ilyen kapcsolatok szórványosan léteztek a mükénei korban is. Théba első pillantásra alkalmatlan helynek látszik egy föníciai kolónia számára, noha Boiótia, melyet egykor *Cadmeis*-nek neveztek (Thucyd. I. 12,3; vö. Steph. Byz. *Boeotia*), kivételes földrajzi helyzettel rendelkezik (hasonlóan írja le Strabo, IX. 2, és Pausanias IX.),¹⁵⁰ mint az egyetlen görög állam, amely három tengert ural. Ezt a tényt hangsúlyozza Stephanus Byzantinus rövid leírásának első mondata; a korinthuszi és euboiai öblökön keresztül valóban kapcsolatban volt az Égei- és a Jón-tengerekkel. Tekintet nélkül arra, hogy milyen mértékű volt a föníciaiak kapcsolata Thébával a mükénei korban, érdekes, hogy a korai hellenisztikus periódusban itt volt a karthágóiak kereskedelmi központja,¹⁵¹ és a Bizánci Birodalom idején, a 12. század elején itt volt a legerőteljesebb ipari-kézműves központok egyike Görögországban, ahol, tudelai Benjamin szerint, feltehetően 2000 zsidó is élt, akiket a legjobb selyemkészítőknak tekintettek.¹⁵² R.B. Edwards hajlott a legenda „föníciai” értelmezésére, noha lehetségesnek tart más megközelítéseket is, különösen a minoszit,¹⁵³ és hangsúlyozza, hogy a legendák természete olyan, hogy sohasem lehet régészeti anyaggal igazolni őket.

A fenti áttekintéssel, bár röviden és csupán összefoglalóan, az volt a szándékom, hogy a szükséges betekintést nyújtsam az olvasóknak e bonyolult problémákba, továbbá, hogy világossá tegyem, mennyire lehetetlen végső választ találni a mítoszok történeti jelentőségének kérdésére. A nyelvészet még kevésbé megbízható. A Cadmus név etimológiája megmagyarázatlan maradt: egyrészt próbálták a sémi *qdm* gyökből származtatni, aminek jelentése többek között ’kelet’ és ’hajnalsillag’, így egy embert jelent keletről (már a 17. századtól felvetették!),¹⁵⁴ másrészt pedig, hogy kapcsolatban van a görög *κέκασμαι*, kiválni, felszerelkezni igével (Frisk szerint is), hasonlóan, mint Hesychiusnál, aki azt mondja Krétáról, hogy ennek jelentése lándzsa, sisak és pajzs, vagyis a harcos felszerelése. A Schachter szerint a thébai akropolisz neve (τὸ) *κάδμος* volt, hasonlóan, mint ahogy az argoszi akropoliszt *Aspis*-nak nevezték, az orchomenusit *Akontion*-nak, és Cadmus az akropoliszról kapta a nevét.¹⁵⁵ Több személyt is Cadmusnak neveztek, így például a legkorábbi görög történetírót, egy prózai munka szerzőjét, mely Miletus és Jónia eredetéről szól (Strab. I. 2,6. c. 18; Plin. *Nat.hist.* V. 112; VII. 205; Suda *Kadmos Pandionos*), és ismert Cadmeia, egy epirusi hercegnő a hellenisztikus korból (Plut. *Pyrrhus* V. 5).

A kora bronzkori Cetina-kultúra edényei, Közép-Dalmácia (Govedarica)

Helynevek is kapcsolódnak a Cadmus névhez, vagy a legendájában szereplő egyes személyek nevéhez, melyek megtalálhatók Epirustól Kisázsiaiáig; például Cadmus helység Cariában; Priene korábbi neve Cadmus volt; Stephanus Byzantinus egyik jegyzetében (*Kamma*) említi egy Cadmus nevű folyót Észak-Görögországban, a thesprotiusi Cammaniában; Strabo említi egy ilyen nevű hegyet és folyót Laodiceában (XII. 8,16 c. 578); és Ptolemaios említi a Cadmus-hegyeket a kisázsiai Cariában, a Lydia és Phrygia közötti határnál (V. 2,13). Volt egy város Epirusban *Phoenice* néven, és egy kyklád szigetet, Ios-t is Phenice-nek nevezték (Steph. Byz.), ugyanúgy, mint egész Cariát (Athen. *Deipn.* IV. 174 f.). Ezek a helynevek lehetnek pusztán véletlenek, de jelezhetik a gyarmatosítás későbbi hullámainak is; akárhogy is, ezek nem járulnak hozzá a legenda eredetének meghatározásához.

A vaskori Glasinac-kultúra leletei, sárkányos hajó ábrázolásával, Kelet-Bosznia (Wilkes)

A Boiótiától északra található helynevek talán őrzik a „kadmeuszi” kor (bronzkor) történelmi emlékeit, melyek Görögországot Illíriához kapcsolták, hasonlóképpen a kapcsolatok emlékeit, melyeket Théba fenntartott az északi térségekkel; Parthenius szerint (*Erotika pathemata* XXXII 4) Epirust magát Cadmus leányunokájáról, Epeiróról nevezték el, aki követte Cadmust és Harmoniát északra, és Epirusban hatlt meg. Ezt az utat szemközti irányban is használták, mint igazolják a régészeti leletek, például a Cetina-kultúra edényei a Peloponnésos-on a bronzkor legelején, vagy a felajánlási tárgyak a vaskori Glasinac-kultúrából, görög templomokban.¹⁵⁶ Az összekötő kapocs Boeotia és Illíria között (vö. a helyneveket: Boeon-hegyek és Boeae város) bizonyosan az encheleusok voltak, akikről feljegyezték, hogy a Copais-tó menti térséget lakják, ugyanúgy, ahogy Dél-Dalmáciát és az Ohrid-tó környékét. Pontosan ezek azok a térségek, amelyek különösen híresek az angolnákról: a Copais-tó, a Drin és Bojana folyók, az Ohrid-tó; a Drilon (Drin) folyó volt az, amely összekapcsolta az Adriát az ohridi encheleusokkal.

VII.

E térségek történelemelőtti útvonalainak vizsgálatánál nem hagyhatók figyelmen kívül azok, amelyek összekötötték az Égei-térséget és a Khalkidikét Trebeniszte és az Ohrid-tó érintésével a dél-adriai partvidékkel. A híres római kori katonai út, a *via Egnatia*, mely már a köztársasági korban megépült, ugyanezt az útvonalat követte, összekapcsolva Apolloniát és Dyrrhachiumot Thessalonikével. Ezt az ősi utat, amely a Balkán hegyvidéki részén vezetett keresztül, s már a bronzkorban használták, ha nem korábban, és a válságos időkben sem nélkülözték soha, nagyon találóan „kadmuszi útnak” nevezte P. Lisičar.¹⁵⁷ A Cadmus-legenda és Illíria kapcsolatának tükröződését látta ebben, és ezt az ötletét elfogadta és kiegészítette F. Vian.¹⁵⁸ Cadmus nyomait ténylegesen meg lehet találni ezen az útvonalon: Strabo (XIV 5,28 c. 680: ὁ δὲ Κάδμου (πλοῦτος) ἐκ τῶν περὶ Θράκην (μετάλλων) καὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος) és Plinius (*Nat.hist.* VII. 197: *auri melatta et flaturam Cadmus Phoenix ad Pangaeum montem*; vö. Clem. Alex. *Strom.* I. 16,75: Κάδμος γὰρ ὁ Φοῖνιξ λιθοτομίαν ἐξεῦρεν καὶ μέταλλα χρυσοῦ τὰ περὶ τὸ Πάγγαιον ἐπενόησεν ὄρος) beszámol arról, hogy Cadmus Pangeusnál aranybányákat fedezett fel, és feltalálta a bányászatot. Pangaeus (Bunar dag) egy hegy Paeoniában, a tenger közelében, a Strimon (Struma) folyótól keletre. Thébában Cadmust tekintették a fémkereskedelem és a bronzművesség feltalálójának (Hyg. *Fab.* 274); a neve Thébában összekapcsolódott a kőbányák kitermelésével is (Plin. *Nat.hist.* VII. 195). Az arany utáni kutatás a felfedezőket a minoszi Krétáról, és valószínűleg máshonnan is, Thasusba és a thrák hátságba vezette.¹⁵⁹ Sajnos majdnem lehetetlen megállapítani a bányahasználat kezdetét, amely mindenütt megtörtént már a történelemelőtti időkben és a klasszikus korban; a klasszikus irodalomban előforduló töredékeket kell összegyűjteni, hasonlóképpen kutatni a bányák későbbi használatát a topográfia és a településtörténet segítségével. Egy érdekes mondat maradt fenn Stephanus Byzantinusnál (*Illyria*), ami a hely meghatározásában valószínűleg korábbi forrásra mutat: „*Illyria egy ország a Pangaeus közelében, melyet Illyriusról neveztek el, Cadmus fiáról*”:

Ἰλλυρία, χώρα πλησίον τοῦ Παγγαίου, ἀπὸ
Ἰλλυρίου τοῦ Κάδμου παιδός.

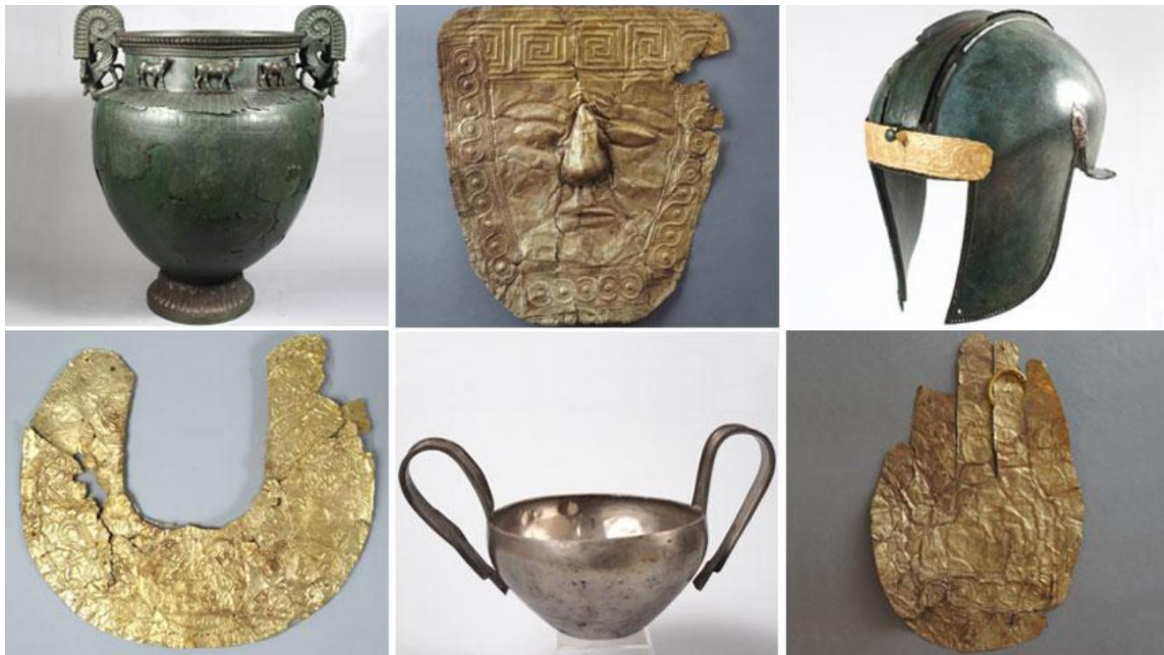
Ez nyilvánvalóan az illír állam magvára utal, amely Észak-Macedónia szomszédságában alakult ki, és eredetileg, mint Fanoula Papazoglou rámutatott az illír állam fejlődéséről írt tanulmányában,¹⁶⁰ egy teljesen kontinentális ország volt; csak később kebelezte be a partvidéket, az i.e. 5. századi terjeszkedés időszakában, amikor növekedni kezdett a szomszédaitól elhódított területek révén. Az ország valójában nem volt közel a Pangaeushoz, de a távolság a kettő között túl kicsi ahhoz, hogy valamilyen másik Illíriát kellene feltételezni (Plin. V. 131, például említ bizonyos *Illyris*-t – vagy *Idrys*-t? – Lyciában). Mint R. Katičić már megjegyezte,¹⁶¹ automatikusan a titokzatos damastiumi ezüsbányákra lehet gondolni, melyek elhelyezkedését még nem állapították meg teljes bizonyossággal, noha vitathatatlan, hogy ezek Illíriában voltak.¹⁶² Ezeket csak Strabo említi a fentebb már idézett helyen, ahol az encheleusokat tárgyalta (VII. 7,8), és a Vatican Palimpsest,¹⁶³ melyben az áll, hogy a peloponnészoszi háborúk idején „(*eginai és mendei* (egy khalkidikéi város) menekültek telepedtek le az illíriai Damastiumban, az ezüsbányák közelében, amelyeket említ az illír állam leírása”:

οἱ δὲ φυγάδες μετὰ Μενδαίων Δαμάστιον ὤκησαν
τῆς Ἰλλυρίδος περὶ τὰ ἀργυρεῖα ὧν ἐμνήσθημεν ἐν
Ἰλλυρικοῖς.

A közlés azért érdekes, mivel jelzi, hogy ezt követően görögök is letelepedtek a korábbi encheleus térségben, ahol a legenda szerint századokkal korábban Cadmus, Bato és a kadmeu-

sok letelepedtek. Damastiumnak saját pénzverdéje is volt (volt még kettő a környéken, Pelagiában és Sarnoatiban), melyekben tetradrachmákat, drachmákat és tetraboloit vertek az i.e. 4. században és a 3. század első évtizedeiben. Ezek a pénzek a paeoniai pénzverdék és a khalkidiki Olynthus, s talán Athén hatása alatt készültek.¹⁶⁴ A damastiumi pénzek ugyanolyan átmérőjűek, mint a paeoniai uralkodók pénzei, és ezeket megtalálták Bulgáriában, Romániában és nyugatra, Skadar közelében, Risanban és Sinjben is. Ezeknek a pénzeknek a megoszlása, melyről J.M.F. May úgy tartja, hogy nyersanyagként érkeztek Khalkidikébe, ahol újraverték őket, jelzi a fenti bányák viszonylag nagy gazdasági erejét. A korábbi kutatások és saját topográfiai kutatásai nyomán P. Lisičar meg volt győződve arról, hogy ezeket a bányákat Ohridtól északra és északkeletre kell keresni, Debar környékén, vagy valahol az ohrid-resani út mentén, tehát a Raleica és Starski Dol lelőhelyek közelében.¹⁶⁵ Érvei meggyőzőnek látszanak, annak ellenére, hogy legutóbb megkísérelték az elhelyezésüket Paeonia északnyugati részén.¹⁶⁶

Ha összerakjuk az itt elemzett információkat, nyilvánvaló, hogy a különböző nyomok az Ohrid-tóhoz és az ősi kereskedelmi úthoz vezetnek bennünket, amely összekapcsolta az Égei-tengert és az Adriát, mely utat nagyon helyesen „kadmeus” útnak nevezte Lisičar. Az encheleusokat ezen a területen említették (különösen Polybius, és közvetlenül Hekataiosz, Strabo és Pseudo-Skymnus); a területükön fekvő Lychnidus várost Cadmus alapításának tekintették. Strabo ugyanabban a mondatban beszél az encheleusokról és a damastiumi bányákról; az utóbbit a legújabb elhelyezési kísérletek fényében ténylegesen az Ohrid-tó közvetlen környékén kell keresni. Így módon arra lehet következtetni, hogy ezek az encheleus királysághoz tartoztak; ezt támogathatja az a tény, hogy Cadmust hagyományosan a nemesfém-bányák kiaknázásával, és általában a bányászattal hozzák összefüggésbe. Nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy ténylegesen az encheleusok voltak a Trebenište vagy Ohrid-kultúra népe.¹⁶⁷ Így a Trebeništénél talált i.e. 6. századi gazdag sírok az aranymaszkokkal az encheleus uralkodókhoz tarthatnak, Cadmus és Harmonia leszármazottaihoz. Ezek az uralkodók tudatosan követték a görög példákat, mint jelzik a sírjaikban talált tárgyak, amellet, hogy büszkék voltak a származásukra és kihangsúlyozták kadmeus eredetüket; ez különösen fontos volt a makedón szomszédaiakkal és a görögökkel való kapcsolatok szempontjából. A sindosi maszkok legutóbbi felfedezése, melyek a trebeništei fémtárgyak többségéhez hasonlóan khalkidiki műhelyekben készültek, megerősítik az említett utak gyakori használatát, melyek összekötötték Khalkidikét az Ohrid-térséggel, és továbbvezettek az Adria felé.¹⁶⁸ Az encheleus uralkodók gazdagsága az országuk természetes erőforrásain kellett alapuljon, és arra lehet következtetni, hogy az ezüstbányákat már nagyon korán ők aknázták ki. Ismeretes, hogy a bányák az illír állam ellenőrzése alatt voltak legalább az i.e. 5. századtól kezdve.¹⁶⁹ Ez az államalakulat nyilván megörökölte az encheleus királyság gazdasági és politikai erejét, és mivel kiterjedt a tenger felé, ezért nem csupán az adriai encheleusok felett kezdtek uralkodni, hanem meghódították a taulantius királyságot is. Így aligha meglepő, hogy damastiumi pénzeket fedeztek fel Scodra közelében és Rhizonban, az illír uralkodók fontos erődjeiben, akik az i.e. 4. században áthelyezték államuk központját a tengerparti térségbe.

A híres királyi sírkamrák leletei Trebeništeről, az Ohrid-tó északi, macedóniai partjáról

Az encheleus királyság eredete talán a bronzkorig nyúlik vissza. A legújabb régészeti kutatás kimutatta, hogy a föníciai vagy kánaánita befolyás a bronzkori Mediterráneumban nem volt olyan jelentős, mint általában feltételezik a kiterjedt krétai, mükénéi és más hellenikus kori települések ásatásai nyomán.¹⁷⁰ A Közel-Kelettel való kapcsolatok létezése azonban kétségtelen a már említett Mala Gruda tumulus fejedelmi sírja ismeretében, melyet Tivat közelében, a későbbi „kadmoszi” Buthoe közvetlen szomszédságában fedeztek fel, és a bronzkor legelejére, ill. a rézkőkor végére (i.e. 2000-1900) kelteztek. Nem teljesen kizárt, hogy azok, akik elsőként keresték és „felfedezték” a damastiumi ezüstbányákat, és talán kiaknázták őket, föníciaiak voltak. Az ezüst ritka áru volt a keleti Mediterráneumban, és J.N. Coldstream feltételezte, hogy az attikai Laurium bányáiból származó ezüstöt föníciai luxusjavakra cserélték.¹⁷¹ Hérodotosz beszámol róla, hogy az ezüstöt a föníciaiak a Mediterráneumtól északra, Thasus szigetének ezüstbányáiban szerezték be (VI. 47).¹⁷² Thasus közvetlenül Khalkidiké és a korábban említett út környékén fekszik, amely a Thermai-öböltől az Ohrid-tóhoz vezet s tovább az Adriához, így feltehető, hogy föníciai mesteremberek és kereskedők szórványosan elérték a Damastium-térseget ezen az úton. Ez jelentheti az egyik összetevőt, amely hatással volt az encheleusok között megjelenő föníciai Cadmus mélyen gyökerező legendájára.

Nemrég Maja Parovič-Pešikan publikált egy cikket, melyben az égei és görög kultúra közép-balkáni elterjedését tárgyalta.¹⁷³ Főként a délről, Krétáról és magából Görögországból érkező hatások a döntőek, melyek már a korai bronzkortól egy erőteljes fejlődési elemet képviseltek az északnyugati Balkán-térségben, és ezek a hatások kapcsolódtak a Cadmus-legendához. Parovič a hellenisztikus korig követi ezeket a hatásokat, és több fázist különböztet meg: a korai, egyedi leletektől kezdve, melyek eltérnek a helyi anyagtól, a külföldi tárgyak még jelentősebb importján keresztül, melyekhez helyi utánzások társulnak, ill. a külföldi formák teljes befogadásáig. Ha a bronzkort önmagában tekintjük, minden bizonnyal el kell ismernünk a közel-keleti befolyások fontos szerepét, melyek ezt a térséget többé-kevésbé közvetetten, Görögországon keresztül elérték. A görög közvetítést jelezheti a legenda is, mely szerint a föníciai Cadmus Thébából érkezett az encheleusokhoz. Ezeket a kapcsolatokat és hatásokat minden szinten vizsgálni kell, és teljesen lehetetlen rekonstruálni őket csak a legenda alapján. A fennmaradt töredékes információk alapján következtethetünk a törzsek vándorlására az északnyu-

gat-Balkánról délre, a rézkőkor végén és a bronzkor elején, akár részlegesen, mint egy szezonális-pásztori vándorlásra, vagy új népek inváziójára. Strabo, aki felsorol néhány barbár törzset, melyek letelepedtek Boiótiában (VII. 7,1 c. 321), hozzáteszi, hogy a régebbi korokban majdnem egész Görögországot barbárok lakták. Másrészt rabló hordák hatoltak be Görögországba több alkalommal, hogy megszerezzék a görög városok és templomok gazdagságát, mely egy fejlettebb társadalmi és gazdasági állapotból származott. Az ellenkező irányú mozgást hasonlóképpen nyomon lehet követni, amikor kisebb csoportok különböző okokból északra húzódtak. Az ún. Albán-Dalmát vagy Skadar-típusú harci baltákat, melyek hasonlóak a közel-keleti baltákhoz, összekapcsolta Cadmus legendájával és az encheleusokkal R. Vulpe a háború előtt,¹⁷⁴ noha elméletét ugyanabban a folyóiratban elutasította R. Dussaud.¹⁷⁵ E balták eredetének és fejlődésének, ugyanúgy a keltezésüknek a kutatása elégtelen ahhoz, hogy bármilyen kapcsolatot megállapítsunk közöttük, és egy ilyen kapcsolatot cáfol az elterjedtségük Romániában és Bulgáriában. Ezeket a baltákat, melyeknek valószínűleg monetáris szerepük volt, nem lehet kapcsolatba hozni Cadmus legendájával, mégis a bronzkori keleti kereskedők tevékenysége maradványainak tekinthetők, akik kapcsolatokat tartottak fenn a Kelet és a Balkán térségei között.¹⁷⁶ Ezek a kapcsolatok azonban a tényleges háttér egyik alkotóelemét képezhették, mely hozzájárult Cadmus és Harmonia illír legendájának keletkezéséhez. A legenda föníciai interpretációját többek között elutasította R.L. Beaumont,¹⁷⁷ mindazonáltal igaza lehet G. Zippelnek Cadmus és Harmonia emlékeivel kapcsolatban, melyek léteztek Dél-Illíriában az ókor végéig, a föníciai kultúra bizonyos anyagi nyomát képviselve,¹⁷⁸ vagy talán inkább ennek emlékét. Noha Cadmus föníciai eredetét bizonyos fokig tényyszerűnek lehet tekinteni a keleti pecsétek felfedezése fényében, mégsem lehet határozottan állítani. Bizonyosan léteztek kapcsolatok a közel-keleti térséggel, és ezek a hatások, melyek nyilvánvalóan egyének vagy inkább egyének csoportjai közvetítésével terjedtek, főként olyan kapcsolatokból fakadtak, melyek hozzájárultak a helyi kultúrák gyorsabb fejlődéséhez. Így Cadmus, Buto, a kadmeusok és az encheleusok legendáit elsősorban úgy kell tekinteni, mint azoknak a kisebb-nagyobb csoportoknak az erőteljes civilizáló impulzusait, akik különböző okokból északra vándoroltak, ahol hozzájárultak a dél-dalmát térség és a makedón határ menti országok gyorsabb urbanizációjához (Harpüa, Lüchnidosz, Buthoé, Rhizon, és a titokzatos Külikész alapítása) és gyorsabb társadalmi fejlődéséhez (Kadmeus-dinasztia).

Köszönetnyilvánítás

E tanulmány egyes részei előadások formájában elhangzottak 1989/90-ben Ljubljánában, valamint a graz-i és heidelbergi egyetemeken. Szeretném megköszönni Prof. Dr. S. Gabrovec (Ljubljana), I. Weiler és Dr. K. Tausend (Graz), ugyanúgy Prof. Dr. G. Alföldi, F. Gschnitzer és P. Petersmann (Heidelberg), és Dr. B. Govedarica (Sarajevo) kedves segítségét, mely lehetővé tette, hogy több témát megvitassunk. Hálás vagyok Prof. Dr. Biba Teržannak (Berlin), hogy elolvasta a kéziratot, és Barbara Smith-Demo asszonynak (Zagreb) az angol fordításért. A felelősség az itt kifejtett nézetekért természetesen egyedül az enyém.